

Titel: Journalen NB28

Citation: "Journalen NB28", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K25*, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2008 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter:
<https://tekster.kb.dk/text/sks-nb28-kom-shoot-idf37f0083-5b80-4463-8760-0a5d9c2d96e0.pdf> (tilgået 12. juli 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K25

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.
[Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Hvad jeg har villet ... p. 21** : se NB28:15.

I trykt udgave: Bind 25 side 214 linje 1

◀ **Om mig selv ... p. 28** : se NB28:16.

I trykt udgave: Bind 25 side 214 linje 2

◀ **Ny »Frygt og Bæven« ... p. 71** : se NB28:41.

I trykt udgave: Bind 25 side 214 linje 3

◀ **Om mig selv ... p. 94** : se NB28:54.

I trykt udgave: Bind 25 side 214 linje 4

◀ **de tre ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger** : Skriftet *Tre ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger*, som aldrig blev udgivet af SK, består af nr. 1, 2 og 4 fra *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger*, der blev skrevet i 1846-47, men tilrettelagt i sommeren 1848, og som bestod af seks afhandlinger: nr. 1 »Noget om hvad man kunde kalde 'Præmisse-Forfattere'« (fra indledningen til *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 5-16,31, lettere bearbejdet, se *Pap.* IX B 1, s. 297); nr. 2 »De dialektiske Forhold: det Almene, den Enkelte, den særlige Enkelte« (fra kap. I i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 33,19 - 53,34, lettere bearbejdet, se *Pap.* VIII 2 B 9,13-15, s. 50f., samt IX B 2, s. 298f., og 7-8, s. 305-307); nr. 3 »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaae for Sandheden?« (fra 1847, jf. *Pap.* VIII 2 B 136, s. 236, og 138-139, s. 238f.); nr. 4 »En Aabenbaring i Nutidens Situation« (fra kap. II i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 74-90,29, lettere bearbejdet, se *Pap.* IX B 4, s. 300); nr. 5 »Psychologisk Opfattelse af Mag. Adler som Phænomen og som Satire over den hegelske Philosophie og Nutiden« (fra kap. IV i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 176-230, lettere bearbejdet, se *Pap.* VIII 2 B 7,12-18, s. 32-43, 8,1, s. 44, og 9,12, s. 49, samt IX B 5, s. 301-305); og nr. 6 »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel« (fra kap. III, § 2, i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 136,29 - 150,31, lettere bearbejdet og udvidet, se *Pap.* VIII 2 B 7,8-9, s. 28f., og 9,16-18, s. 51f., samt IX B 6, s. 305). Nr. 3 og nr. 6 var sammen blevet udgivet den 19. maj 1849 som *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* af pseudonymet H.H., i *SKS* 11, 49-111. Nr. 5 havde SK tidligere besluttet at udelade, se journaloptegnelsen NB10:38, fra feb. el. marts 1849, i *SKS* 21, 275,31-34.

I trykt udgave: Bind 25 side 214 linje 5

◀ **Forfatter-Mærket: M.M.** : Det er ikke klart, hvornår SK har bestemt sig for en anonym udgivelse af *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger* (214,5); af nogle påtænkte forord synes at fremgå, at han ville udgive dem i eget navn, jf. *Pap.* IX B 10, s. 308 og *Pap.* IX B 11, begge dateret okt. 1848. Efter at have besluttet at splitte afhandlingerne op skrev han i journaloptegnelsen NB10:182: »Alle Afhandlingerne (paa den nær om Adler) i 'en Cyclus o: s: v: kunne godt udgives. Men de skal udgives særskilt, hver for sig ell. høiest to sammen, og af Pseudonymer: HH, FF, P.P.«, *SKS* 21, 350. Mens mærket »H.H.« blev brugt til *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849), planlagde SK at udgive de *Tre ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (214,5) under mærket »F.F.« I en optegnelse fra 1853 hedder det angående disse tre afhandlinger: »Maaske udgives blot de to første. Titlen bliver altsaa: *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* af P.P. (ikke F.F.) udgivne af S. Kierkegaard«, *Pap.* X 6 B 63. I nogle optegnelser vedrørende afhandlingerne blev forfattermærket »F.F.« erstattet med »M.M.«, jf. *Pap.* X 6 B 57.

I trykt udgave: Bind 25 side 214 linje 5

◀ **Emanuel Leisetrutt**: egl. ty. familienavn. Udtrykket bruges dog om en person, der prøver at undgå al opmærksomhed og postyr. Det kan være en allusion til, at Luther (219,7) pga. Philipp Melanchthons forsonlige holdning betegnede denne som »Bruder Leisetrutt«. Udtrykket bruges også af J.G. Hamann i et brev af 3. juni 1781 til J.G. Herder: »Ich tappte wie ein Blinder mit Händen, und gleich einem Bartholomäus Leisetrutt auf Zehen herum, weil ich immer *mischief* vermuthe, wo, dem Himmel sey Dank, Heil und Wonne ist«, *Hamann's Schriften*, udg. af Fr. Roth og G.A. Wiener, bd. 1-7, Berlin og Leipzig 1821-25, og bd. 8,1-2 (registerbind), Berlin 1842-43, ktl. 536-544; bd. 6, 1824, s. 192.

I trykt udgave: Bind 25 side 214 linje 6

◀ **Texter til Fredags-Prædikener** : dvs. bibelske tekster til prædikener ved altergangen om fredagen. På SKs tid blev der hver fredag kl. 9 holdt skriftemål og altergang i Vor Frue Kirke i København, hvor der foruden skriftetalen under skriftemålet også blev holdt en kort prædiken mellem skriftemålet og altergangen. SK havde selv tre gange prædiket ved fredagsaltergangen i Vor Frue Kirke, den 18. juni 1847, den 27. aug. 1847 og den 1. sept. 1848. Prædikenerne er trykt dels som anden og tredje tale i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), i *SKS* 10, 277-292; dels som nr. I i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger« af Anti-Climacus, nr. III i *Indøvelse i Christendom* (1850), i *SKS* 12, 155-160.

I trykt udgave: Bind 25 side 215 linje 1

◀ **cfr det rene Blad foran Journalen NB¹⁴** : jf. NB14:3, i SKS 22, 343.

I trykt udgave: Bind 25 side 215 linje 2

◀ **Thema ... Journal NB¹⁷ p. 30** : se NB17:24, i SKS 23, 180.

I trykt udgave: Bind 25 side 215 linje 3

◀ **extravageret** : levet udsvævende, skejet ud.

I trykt udgave: Bind 25 side 217 linje 4

◀ **Jøderne meente, at det at see Gud var Døden** : se fx 2 Mos 33,20, hvor Gud siger til Moses: »Du får ikke lov at se mit ansigt, for intet menneske kan se mig og beholde livet«. Jf. også 2 Mos 19,21 og Dom 13,22, hvor Manoa siger til sin kone: »Nu skal vi dø, for vi har set Gud!«

I trykt udgave: Bind 25 side 217 linje 17

◀ **Hedningerne, at det at see Gud straffedes med Vanvid** : Hvis der findes en kilde, er den ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 25 side 217 linje 17

◀ **eo ipso** : lat., netop derved.

I trykt udgave: Bind 25 side 217 linje 20

◀ **hvad jeg oftere har talt om, at rammes af det Ubetingedes Solstik** : nemlig i journaloptegnelsen NB27:17 fra begyndelsen af sept. 1852, hvor SK sammenligner Paulus' omvendelse, Luthers oplevelse med lynet og Pascals oplevelse med de løbske heste med »det Ubetingedes Solstik«, se SKS 25, 133, med kommentarer; jf. endvidere *Pap.* VII 2 B 257,9.

I trykt udgave: Bind 25 side 217 linje 20

◀ **in abstracto** : lat., i almindelighed, generelt.

I trykt udgave: Bind 25 side 217 linje 25

◀ **in concreto** : lat., i det konkrete.

I trykt udgave: Bind 25 side 217 linje 28

◀ **paanøde sig** : trænge sig (ind) på.

I trykt udgave: Bind 25 side 218 linje 1

◀ **at friste Gud** : bibelsk udtryk for at udæske, udfordre Gud.

I trykt udgave: Bind 25 side 218 linje 4

◀ **lærer Xstd. jo at et Menneske skal hade sig selv** : sigter til Jesu ord, Luk 14,26: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.«

I trykt udgave: Bind 25 side 218 linje 13

◀ **ret** : rigtigt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 25 side 218 linje 25

◀ **Anmeldelse om** : meddelelse om, angivelse af.

I trykt udgave: Bind 25 side 218 linje 27

◀ **Xstus siger ... sælg alt hvad Du haver** : sigter til Matt 19,21, hvor Jesus siger til en rig yngling: »vil du være fuldkommen, da gik hen, sælg, hvad du haver, og giv Fattige det, og du skal have et Liggendefæ [en skat] i Himmelen; og kom, følg mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 218 linje 29

◀ **Regulativet**: forskrift, reglement.

I trykt udgave: Bind 25 side 219 linje 6

◀ **Luther** : Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk, prof. i Wittenberg, kirkereformator.

I trykt udgave: Bind 25 side 219 linje 7

◀ **Gud-Msket** : Gud-Mennesket, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur konkret i sig.

I trykt udgave: Bind 25 side 219 linje 19

◀ **eo ipso** : lat., netop derved.

I trykt udgave: Bind 25 side 219 linje 20

◀ **Paulus blev kaldet ved en Aabenbaring** : Paulus er den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom; han blev formentlig henrettet o. 65 i Rom. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet. Her sigtes til, at Paulus i modsætning til de andre apostle aldrig havde mødt Jesus, men blev kaldet ved en åbenbaring. I Gal 1,11-17 fortæller han om sin omvendelse: »For jeg gør jer bekendt med, brødre, at det evangelium, som er blevet forkyndt af mig, ikke er menneskeværk. Jeg har heller ikke modtaget eller lært det af et menneske, men ved en åbenbaring af Jesus Kristus. (...) Men da Gud, der havde udset mig fra moders liv og kaldet mig ved sin nåde, besluttede at åbenbare sin søn for mig, for at jeg skulle forkynde evangeliet om ham blandt hedningerne, rådførte jeg mig ikke først med nogen af kød og blod«; jf. ApG. 9,1-19.

I trykt udgave: Bind 25 side 219 linje 21

◀ **ihjelslagen** : slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 25 side 219 linje 31

◀ **kjender** : mærker.

I trykt udgave: Bind 25 side 219 linje 35

◀ Naaden **paa første Sted**: til at begynde med, som det primære.

I trykt udgave: Bind 25 side 220 linje 10

◀ **Hvilke frygtelige Smerter ... erindrer dette Ord mig ikke om** : jf. fx optegnelsen NB:34 fra 1846, hvor SK skriver, at »det kunde aldrig falde mig ind at jeg ikke skulde formaae det meest Forbausende, naar jeg blot var sikker paa mig selv at jeg turde det. Paa dette sidste Sted ligger min Elendighed paa første Sted min næsten overnaturlige Kraftfølelse. De fleste Msker ere omvendt situerede, de frygte Modstanden uden fra, og kjende ikke den indre Modstandens rædsomme Lidelse«, SKS 20, 37,27-34. Jf. også journaloptegnelsen NB25:22 fra 1851, i SKS 24, 451f.

I trykt udgave: Bind 25 side 220 linje 11

◀ **tage den forfængeligt** : misbruge den el. forholde sig letfærdigt til den.

I trykt udgave: Bind 25 side 220 linje 15

◀ **betræffende** : angående, med hensyn til.

I trykt udgave: Bind 25 side 220 linje 16

◀ **Daarlighed** : tåbelighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 220 linje 23

◀ **næst** det N. T.: næst efter, bortset fra.

I trykt udgave: Bind 25 side 220 linje 26

◀ **de gamle Kfædre** : dvs. de gamle kirkefædre, oldkirkens teologiske forfattere.

I trykt udgave: Bind 25 side 220 linje 31

◀ **slog af** : dvs. slækkede på strengheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 1

◀ **en passant** : fr., i forbigående.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 2

◀ **den augsburgske Confession** : da. betegnelse for det første lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* fra 1530, affattet på lat. og ty. af Philipp Melanchthon og fremlagt på rigsdagen i Augsburg som udtryk for de lutherske protestanternes teologi og tro.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 2

◀ **Artiklerne om Misbrugene N° 2 de conjugio Sacerdotum** : henviser til den anden af de artikler, som gennemgår de misbrug, der er blevet rettet op på: »De conjugio Sacerdotum« (lat., Om præsternes ægteskab) i Pars II (2. del) i *Libri symbolici ecclesiae evangelicae sive Concordia*, udg. af K.A. Hase, 2. udg., Leipzig 1837 [1827], ktl. 624 (forkortet *Libri symbolici*), s. 21-23 (*Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der Augsburgischen Konfession 1930*, 11. udg. [ty./lat.], Göttingen 1992 (forkortet *Die Bekenntnisschriften*), s. 86-91).

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 3

◀ **14: Et cum senescente mundo paulatim natura humana fiat imbecillior** : lat., »og da den menneskelige natur lidt efter lidt bliver svagere, efterhånden som verden ældes«. Citat fra *Confessio Augustana*, anført som art. II, stykke 14 i Pars II (2. del) i *Libri symbolici* (221,3), s. 22 (*Die Bekenntnisschriften*, s. 89).

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 4

◀ **hudflette** : piske.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 9

◀ **betræffer** : angår, vedrører.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 11

◀ **Kjød og Blod** : fast udtryk, der bruges seks gange i NT, nærmest som betegnelse for det forgængelige menneske, jf. fx 1 Kor 15,50; Matt 16,17; Gal 1,16; Ef 6,12.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 12

◀ **stikker (...) i** : ligger (gemt) i.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 18

◀ **Læren om »Kirken«** : hentyder måske til det lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* (221,2) art. 7, »Om Kirken«, som indledes: »Iligemaade lære de, at een hellig christelig Kirke altid vil være og blive, hvilken er alle hellige Menneskers Forsamling, hos hvilke Evangeliet rettelig forkyndes og Sacramenterne rettelig forvaltes«, *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekjendelse med sammes, af Ph. Melanchthon forfattede, Apologie*, overs. af A.G. Rudelbach, Kbh. 1825, ktl. 386 (forkortet *Den Augsburgske Troesbekjendelse*), s. 50.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 18

◀ **gjøre Mskene allerede som spæde Børn til Christne** : sigter til dåbspagten, om hvilken det hedder i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, 7. kap. »Om Naademidlerne«, III, § 2a, s. 103f.: »Ved Daaben indlemmes et Menneske i Christi Kirke, for at deelagtiggøres ved den Hellig Aands medvirkende Naade i de herlige Velgierninger, hvilke Christus haver forhvervet os.« I forlængelse heraf hedder det om fornyelsen af det i dåben givne løfte: »Ved Confirmation maae vi selv igientage og paa den høitideligste Maade fornye det hellige Løfte, som i vor Barndom er af andre paa vore Vegne blevet aflagt ved vor Daab, at vi nemlig ville forsage al Ugudelighed, og troe paa Gud Fader, Søn og Hellig Aand, samt bevise vor Troe i gode Gierninger. Men dette Løfte bør stedse ihukommes i al vor Levetid«, § 5, s. 105. I perioden 1840-45 førtes i Danmark en omfattende diskussion om barnedåben, også om tidspunktet for den, bl.a. foranlediget af baptisterne, der nægtede at døbe deres børn, jf. SKS 7, 49 (samt kommentaren dertil).

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 24

◀ **Christendommens Perfectibilitet** : Udtrykket brugtes i den ældre lutherske dogmatik om kristendommens evne til at fuldkommengøres og udvikles. Sidst i det 18. årh. optoges denne tanke af den rationalistiske teologi, der betragtede kristendommens historie som en fremadskridende proces mod stadig større fuldkommenhed. I det 19. årh. udformedes tanken om perfektibiliteten også historiefilosofisk og kulturfilosofisk, fx hos Hegel. I hans *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (udg. af E. Gans, 1837) omtaler han 'en perfektibilitetsdrift' (»ein Trieb der Perfectibilität«), som viser sig i verdenshistorien: »Dieses Princip, welches die Veränderung selbst zu einer gesetzlichen macht, ist von Religionen, wie von der katholischen, insgleichen von Staaten, als welche statarisch oder wenigstens stabil zu sein, als ihr wahrhaftes Recht behaupten, übel aufgenommen worden«, *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*), bd. 9, 1840, s. 67. Se fx Karl Hase *Hutterus redivivus* (222,32) § 49, s. 113, hvor det hedder, at den Hellige Skrift tillader »als die an sich vollkommne Darstellung der Rel[igion] nur eine Perfectibilität in ihrer subj[ektiven] Auffassung«. Dertil føjes i en note: »D[agegen] wurde eine obj[ektive] Perfectib[ilität] des Xthums behauptet als Vervollständigung (consummatio) o[der] Läuterung (purgatio) a) von Mystikern durch eine höhere übernat[ürliche] Off[en]b[arung] des Paraklet (Gnostiker, Montanisten), b) von den R[a]t[ionalisten] durch die V[ernunft]. Nach Lessing, Krug: 'Perfect. diej[enige] Beschaffenh[ei]t der geoffenb[arten] Rel., vermöge welcher sie in sich selbst das Pr[inzip] d[as] i[st] die bestimmte Möglichk[ei]t einer steten, dem Zwecke ihres Urhebers u[nd] ihrer Bekenner gemässen Fortbildung u. Entwicklung hat.' Das erste wird dadurch widerlegt, dass die Insp[iration] aufgehört hat, das andre dadurch, dass sie vorhanden war, u. Gotteswerk nicht durch Menschenwerk reformirt werden kann. Die subj[ektive] Perfect. ist die Fähigk[ei]t, den chr[istlichen] Gl[auben] immer vollkommner darzustellen im Leben u. in der Wissensch[aft]; dem Begriffe nach den AKD [altkirchlichen Dogmatikern, dvs. ældre lutherske dogmatikere] bekannt.«

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 31

◀ **πρωτον ψευδος** : gr., (prōton pseûdos) første vildfarelse. I logikken betyder det en forkert præmis i en syllogisme.

I trykt udgave: Bind 25 side 221 linje 32

◀ **Kirkefædrene** : 220,31.

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 8

◀ **Tertullian** : Quintus Septimius Florens Tertullian(us) (o. 160 - e. 220, måske o. 240), født i Kartago i Nordafrika, en af de rom.-katolske 'kirkelige forfattere'; opr. jurist, blev kristen og lod sig døbe o. 195. O. 207 sluttede han sig formentlig til montanismen, en kristen, profetisk bevægelse, der opstod i det 2. årh. som modstand mod (moder)kirkens verdsliggørelse. De fleste af hans apologetiske skrifter blev til under kristenforfølgelserne i 197-98 og klager over det uretmæssige i forfølgelserne; hans antihedenske polemik er etisk bestemt. Han forfattede også kateketiske, dogmatiske og antihæretiske skrifter.

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 9

◀ **fides objectiva eller quæ creditur** : lat., 'den objektive tro' eller 'den tro, der troes' (troens indhold).

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 10

◀ **der er en Perfectibilitet i Disciplin og Vandel** : hentyder til følgende passage i kapitlet »Tertullian« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 1, 1. del, s. 362, hvor forfatteren gør rede for, at Tertullian anser den fælles troslære ved Kristus og apostlene for afsluttet og fuldendt, men tilføjer med et citat fra Tertullian: »Verbleibt aber dieses Gesetz des Glaubens fest, so lässt doch das Uebrige der Disziplin und des Wandels Veränderung zum Besseren zu, insofern nämlich die Gnade Gottes bis an's Ende immerfort wirkt und weiter fördert: denn was wäre es, dass der Teufel immerfort wirken und täglich zu den Werkzeugen des Bösen neue hinzufügen sollte, das Werk Gottes aber stehen bleiben und aufhören sollte, fortzuschreiten?«

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 12

◀ **Böhringer p. 362** : henviser til kapitlet »Tertullian« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen oder die Kirchengeschichte in Biographien* bd. 1,1-1,4 og 2,1-2,3 (7 dele), Zürich 1842-55 (senere udkom bd. 2,4-2,5, 1856-58), ktl. 173-177 (forkortet *Die Kirche Christi und ihre Zeugen*), bd. 1, 1. del, s. 270-374; s. 362. - Georg Friedrich **Böhringer** (1812-79) var ty.-schweizisk teolog og kirkehistoriker; fra 1842 præst i Glattfelden i Kanton Zürich.

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 13

◀ **udraabt som Kjætterier, Montanisme** : Böhringer betegner i kapitlet »Tertullian« (222,13) montanisterne (222,9) som en sekt og behandler i afsnittet »Tertullian und der Montanismus« hans forhold til dem, s. 272 hhv. s. 359-367.

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 19

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : den alvorligste forbrydelse (lat. crimen majestatis), egl. forbrydelse rettet mod kongen, der if. *Christian V's Danske Lov* (1683), 6. bog, kap. 4, § 1, som var gældende indtil *Danmarks Riges Grundlov* af 5. juni 1849, takseredes med den højeste straf.

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 23

◀ **hvor længe ... foredrage Xstds Perfectibilitet** : 221,31.

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 24

◀ **Christendommen degraderes til at blive Stats-Religion** : hentyder formentlig til, at den romerske kejser Konstantin den Store (o. 272-337, kejser fra 306), der efter 312 åbenlyst favoriserede kristendommen, i 313 anerkendte den som religion på lige fod med andre og siden jævnedes dens vej til at blive statsreligion.

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 29

◀ **da Xstd. kæmpede** : spiller på det klassisk dogmatiske udtryk 'ecclesia militans', lat., 'den stridende kirke', som i ældre teologi betegnede en kirke, der er i strid med verden. Den strid ville kirken være underlagt indtil Kristi genkomst; først da ville den blive til 'ecclesia triumphans', lat., 'den triumferende el. sejrende kirke'. Se fx § 124 i Karl Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1829], ktl. 581 (forkortet *Hutterus redivivus oder Dogmatik*) s. 312f. (*Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik*, overs. af A.L.C. Listow efter 4. udg., Kbh. 1841 (forkortet *Hutterus redivivus eller Dogmatik*), s. 322).

I trykt udgave: Bind 25 side 222 linje 32

◀ **det Fortjenstlige** : det fortjenstfulde, det prisværdige; i den lutherske dogmatik udtryk for den fejlagtige opfattelse, at man kan gøre sig fortjent over for Gud (til retfærdighed og frelse) i kraft af sine egne handlinger og præstationer, herunder også askese. Se fx artikel 4 og 6 i *Confessio Augustana* i *Den Augsburgske Troesbekjendelse* (221,18), s. 48 og 49f.

I trykt udgave: Bind 25 side 222m linje 2

◀ **item** : lat., ligeledes, endvidere.

I trykt udgave: Bind 25 side 222m linje 3

◀ **Brydning** : egl. brugt om bølgefænomeners, især lysstrålers bratte retningsændring ved overgang fra et medium til et andet af større tæthed; retningsændring af en linie.

I trykt udgave: Bind 25 side 223 linje 8

◀ Naaden **paa første Sted**: som udgangspunkt, til at begynde med.

I trykt udgave: Bind 25 side 223 linje 16

◀ **forlænds** : dvs. i forhold til det kommende; jf. NB28:14, i SKS 25, 224.

I trykt udgave: Bind 25 side 223 linje 17

◀ **tilgavns** : grundigt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 25 side 223 linje 30

◀ **udenfor Kirken er ingen Salighed** : hentyder til det lat. udtryk »extra ecclesiam ... nulla salus«, 'uden for kirken ... ingen frelse'. Udtrykket går mindst tilbage til 4. Laterankoncil i 1215, og i 1302 bliver det stadfæstet i pave Bonifacius VIII's bulle *Unam Sanctam*.

I trykt udgave: Bind 25 side 223 linje 31

◀ Naaden **paa første Sted**: som udgangspunkt, til at begynde med.

I trykt udgave: Bind 25 side 224 linje 9

◀ **udsatte man ... Daaben saa længe som muligt** : hentyder til den oldkirkelige praksis at udskyde dåben, ofte til dødslejet (224,29).

I trykt udgave: Bind 25 side 224 linje 27

◀ **Tertullian advarer mod at haste med Daaben** : sigter til kapitlet »Tertullian« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 1, 1. del, s. 345, hvor det hedder: »*Noch Eins*. Tertullian war gegen die Kindertaufe, gegen allzufrühe Taufe überhaupt. (...) Es ist somit die Wichtigkeit der Taufe, die ihn gegen die Kindertaufe einnimmt. Es ist auch die hohe Verantwortlichkeit, welche der Täufling übernimmt: 'wer der Taufe Wichtigkeit einsieht, der wird mehr fürchten sie zu empfangen, als aufzuschieben; nur der vollständige Glaube ist des Heiles versichert.' (...) Gegen die Kindertaufe spricht ihm sodann die Nothwendigkeit, erst im Glauben unterrichtet zu sein: 'zwar spricht der Herr: wehret ihnen nicht, zu mir zu kommen, nun wohlan, so mögen sie denn kommen, wenn sie erwachsen sind; sie mögen kommen, wenn sie lernen, wenn sie, wohin sie kommen, belehrt werden. Sie mögen Christen werden, wenn sie Christum erkennen können. (...) Aus nicht geringerem Grunde muss man auch bei den Unverheiratheten, welche der Versuchung ausgesetzt sind, die Jungfrauen wegen der Mannbarkeit, die Wittwen wegen der Befreiung, die Taufe aufschieben, bis sie entweder sich verheirathen oder in der Enthaltensamkeit befestigt worden sind.' Gegen die Kindertaufe spricht ihm endlich, seltsam genug, da er sonst am meisten das Dogma von der Erbsünde förderte, die Unschuld der Kinder, die noch keiner Waschung von Sünden bedürfe. 'Was eilt das schuldlose Alter zur Sündenvergebung?'«.

I trykt udgave: Bind 25 side 224 linje 28

◀ **Basil fE opmuntrer til jo før jo hellere at lade sig døbe** : sigter til kapitlet »Basilius« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 1, 2. del; s. 152-274, hvor det hedder: »In den damaligen Zeiten schoben viele Christen die Taufe auf, oft bis zum Ende ihres Lebens. Es war die Scheu, die sie ergriff vor den grossen Verpflichtungen, die sie in derselben auf sich nahmen.« Derefter tilføjer Böhringer: »Basilius warnt davor mit gewaltigen Worten«, s. 222. – **Basil** el. Basilius den Store (o. 330-79) var biskop i Kæsarea i Kappadokien og en af den gr. kirkes fædre.

I trykt udgave: Bind 25 side 224 linje 29

◀ **Gud-Msk.** : 219,19.

I trykt udgave: Bind 25 side 224 linje 31

◀ **Langfredag** : som i 1853 faldt den 25. marts.

I trykt udgave: Bind 25 side 225 linje 3

◀ **Socrates** : Den gr. tænker Sokrates (o. 470-399 f.Kr.) udviklede sin tænkning i dialog med sine samtidige og har intet skriftligt efterladt. Hans karakter, virke og lære er hovedsagelig blevet skildret af tre samtidige forfattere, nemlig Aristofanes i komedien *Skyerne*, Xenofon i de fire 'sokratiske' skrifter, herunder mindeskriftet om Sokrates *Memorabilia*, og Platon i dialogerne. Sokrates blev af en folkedomstol i Athen dømt til døden for ikke at anerkende statens guder og for at fordærve ungdommen; dommen fuldbyrdes ved, at han drak et bæger skarntydesaft.

I trykt udgave: Bind 25 side 225 linje 7

◀ **Plato** : Den gr. filosof Platon (427-347 f.Kr.) var elev af Sokrates, som han mødte som 20-årig, og til hvem han var nært knyttet i de sidste år inden Sokrates' henrettelse. Hvorvidt han i sin fremstilling af Sokrates i dialogerne trak på hans lære eller tillagde ham sine egne tanker, er et stadig omdiskuteret spørgsmål. Henvisninger til hans værker gælder i det følgende *Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41].

I trykt udgave: Bind 25 side 225 linje 9

◀ **Verden vil bedrages** : spiller på det bevingede ord »verden vil bedrages, lad den da bedrages«, der i sin lat. form »mundus vult decipi, decipiatur ergo« har fundet stor udbredelse. I sine heltehistorier (1739) fortæller Holberg, at kardinal G.P. Caraffa (den senere pave Paul IV) »udi en Procession uddelte Velsignelse med Haanden, men med Munden paa samme Tid mumlede idelig disse Ord: Mundus vult decipi, decipiatur!« Jf. *Adskillige store Heltes og berømmelige Mænds, især orientalske og indianske, sammenlignede Historier og Bedrifter* bd. 1, i *Ludvig Holbergs udvalgte Skrifter*, udg. af K.L. Rahbek, bd. 1-21, Kbh. 1804-14; bd. 9, 1806, s. 86. Sml. journaloptegnelsen NB11:25 fra begyndelse af maj 1849, i *SKS* 22, 20f.

I trykt udgave: Bind 25 side 225 linje 19

◀ **leve skjult** : spiller på det ordsprogsagtige udtryk »bene qui latuit, bene vixit« ('den, der skjuler sig vel,

lever vel') fra den rom. digter Ovids *Tristia*, 3. bog, kap. 4, 25, jf. *P. Ovidii Nasonis opera quae supersunt*, udg. af A. Richter, bd. 1-3, stereotypudg., Leipzig 1828, ktl. 1265; bd. 3, s. 207.

I trykt udgave: Bind 25 side 225 linje 22

◀ **siden Pressen blev Magt i Samfundet** : Med udgivelsen af *Kjøbenhavnske danske Post-Tidender* (*Berlingske Tidende* (271,12) 1749 begyndte dansk presse at få betydning som oplysende og kulturformidlende faktor. Omkring 1800 fandtes i København tre og i provinsen syv aviser. 1803 begyndte *Dagen*, Københavns første dagblad, at udkomme. Det bragte nyheder, underholdning og annoncer. *Adresseavisen*, der udkom 1759-1909, var hovedsagelig et annonceblad, som også bragte bekendtgørelser, mindedigte o.l. *Fædrelandet* (grundlagt som ugeblad i 1834, udkom fra 1839 som dagblad) var især af betydning som den liberale oppositions talerør frem til enevældens fald. Også det demokratiske *Kjøbenhavnsposten* (grundlagt 1827) og det republikanske *Corsaren* (grundlagt 1840) kan regnes til den oppositionelle presse, der havde en afgørende betydning for, at kong Frederik VII den 21. marts 1848 fraskrev sig sin enevoldsmagt. Efter grundlovens indførelse steg bladenes antal stærkt. »Hurtigpressen«, en trykkemaskine, der arbejder mekanisk med cylinder, blev indført i Danmark i 1825 til trykning af *Adresseavisen*; i 1841 fulgte *Fædrelandet* efter.

I trykt udgave: Bind 25 side 225 linje 24

◀ **vide ikke** ret **hvad de gjøre**: hentyder til Jesu ord på korset: »Fader, forlad [tilgiv] dem! thi de vide ikke, hvad de gjøre«, Luk 23,34 (NT-1819). – **ret**: rigtigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 3

◀ **udvise** : udpege (for).

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 11

◀ **mindsket** : nedsat (farten).

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 14

◀ **hine Herlige** : Både hos SK og i den samtidige prædikenlitteratur bruges udtrykket 'de el. hine Herlige' om sandhedsvidnerne el. martyrerne.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 18

◀ **levet paa Gader og Stræder** : Flere af SKs samtidige bekræfter, at han dagligt brugte lang tid på at spadserere i København, hvor han indlod sig i samtale med folk; jf. *Søren Kierkegaard truffet, Et liv set af hans samtidige*, udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, kap. 6, s. 131-143.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 26

◀ **er kjendt af Enhver** : sigter formentlig også til følgerne af *Corsar*-affæren. SK bad om 'at komme i *Corsaren*', da han ikke kunne acceptere, at han som den eneste da. forfatter ikke hidtil var blevet skældt ud, men kun lovprist af bladet, se artiklen »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« under pseudonymet Frater Taciturnus i *Fædrelandet* 27. dec. 1845 (nr. 2078, sp. 16653-16658 (SV2 13, 459-467)). *Corsaren* (258,17) svarede med at bringe en række satiriske artikler om, allusioner til og tegninger af SK (se *SKS* K20, 41-44), første gang 2. jan. (nr. 276) og herefter regelmæssigt frem til 17. juli 1846 (nr. 304). Efter M.A. Goldschmidts (244m,4) afgang som redaktør i okt. 1846 fortsatte det, SK opfattede som drillerier, således 8. jan. 1848 (nr. 381-a), 11. feb. 1848 (nr. 386), 30. juni 1848 (nr. 406) og sidst 16. feb. 1849 (nr. 439). Som følge af *Corsar*-affæren følte SK sig chikaneret på gaden, jf. fx NB:7, dateret 9. marts 1846, hvor han skriver: »Enhver Slagtersvend troer sig berettiget til næsten at fornærme mig ifølge *Corsarens* Ordre; de unge Studenter grine og fnise og ere glade over at en Fremragende trædes ned«, *SKS* 20, 18,28-30. Jf. også NB8:110 fra dec. 1848, hvor det hedder: »dette Aar efter Aar Dag ud og Dag ind at mindes om Eet og det Samme, om mine Been [dvs. de forskelligt lange bukseben, der blev til SKs særkende i *Corsarens* karikaturer], og om at det er dem, man skriver om. Den dyriske Sundhed med hvilken en Skomagerdreng, en Slagtersvend o: s: v: grinende bemægtiger sig min Skikkelse: det er væmmeligt. Og at holde det ud hver evige Dag!«, *SKS* 21, 191,17-22.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 27

◀ **spilt i Komedi** : dvs. spillet i Komedi. Jens Christian Hostrup (1818-92) skrev i anledning af Den akademiske Læseforenings sammenlægning med Studenterforeningen studenterkomedi *Gjenboerne*, der første gang blev opført på Hofteatret på Christiansborg 20. feb. 1844. Heri spillede SKs slægtning Hans Brøchner rollen som den teologistuderende regensianer Søren Kirk, hvis navn og replikker alluderede til SK. Ved komediens senere opførelser blev Søren Kirk ændret til Søren Torp, således også i den trykte udgave,

Gjenboerne. Vaudeville-Komedie, Kbh. 1847. Komedien blev første gang opført på Det Kgl. Teater 27. juni 1846; i begyndelsen af 1849 blev den opført 8. og 26. jan., 18. marts og 15. april. Om komediens opførelse i provinsen, se NB:43, og om dens opførelse i Norge, se NB3:55, i SKS 20, 45 og 272f., samt kommentarerne dertil. Endvidere optræder der en student ved navn Søren Torp i Hostrups *En Spurv i Tranedans*.
Folkekomedie fra 1846, udg. 1848. Komedien blev opført i Studenterforeningen og i Odense 1846 og første gang på Det Kgl. Teater 17. aug. 1848, i 1849 30. jan. og 20. marts.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 27

◀ **eiendommelig** : dvs. karakteristisk, oprindelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 29

◀ **betjent** : udført el. varetaget.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 29

◀ **opkommet** : opstået. Udtrykket alluderer til Jer 19,5 og 1 Kor 2,9 (230,24).

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 34

◀ **en Poeniterende** : en, der angrer el. gør bod.

I trykt udgave: Bind 25 side 226 linje 39

◀ **hykkelske** : hykleriske.

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 1

◀ **udvise** : udpege.

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 14

◀ **Ingen kan tage, hvad ham ikke blev givet** : hentydning til Joh 3,27, hvor Johannes Døber siger: »et Menneske kan slet intet tage, uden det bliver givet ham af Himmelen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 16

◀ **svinger af** : bøjer el. bryder af.

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 17

◀ **Anden Paaskedag** : som i 1853 faldt den 28. marts.

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 23

◀ **Bekymring for Udkommet lagt mig nærmere og nærmere** : Efter M.P. Kierkegaards (262,18) død i 1838 blev formuen den 20. marts 1839 opgjort til o. 125.000 rigsdaler, hvoraf SK arvede 31.335 rdl., til dels i fast ejendom, aktier og obligationer. Værdipapirerne solgtes stykkevis i årene 1839-47. Efter salget af den sidste arvede aktie i marts 1847 og den sidste obligation i dec. 1847 solgte SK ejendommen på Nytorv 2 (se kort 2, B2-3) 24. dec. 1847. Salgsprisen var 22.000 rdl. P.C. Kierkegaard lod sin førsteprioritet på 7.000 rdl. blive stående i ejendommen, hvorimod SK fik en andenprioritet på 5.000 rdl. med 4% i rente, en bankhæftelse på 753 rdl. (solgt i dec. 1849 for 757 rdl.) og 10.000 rdl. i kontanter. Disse blev i det mindste delvis investeret i aktier, men også i obligationer, som forrentedes med 4%. Prioriteten blev først solgt 25. aug. 1854, aktierne fra marts til dec. 1852, obligationerne formentlig inden marts 1852. Derudover havde SK fra 1847 indtægter fra sine skrifter i form af honorarer (jf. F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 67-71, 86-92 hhv. s. 35).

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 26

◀ **Nu har jeg i vel et Par Aar ikke været produktiv** : SK havde ikke udsendt nye bøger siden *To Taler ved Altergangen om Fredagen* og *Om min Forfatter-Virksomhed*, averteret sammen som udkommet i *Adresseavisen* nr. 184, den 7. aug. 1851, og *Til Selvprøvelse, Samtiden anbefalet*, averteret som udkommet i *Adresseavisen* nr. 215, 12. sept. 1851.

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 30

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 36

◀ **indulgere** : tillade, give efter for.

I trykt udgave: Bind 25 side 227 linje 36

◀ **Som jeg altid pleier at sige ... kan jo ogsaa være en vis Stolthed** : Flere steder overvejer SK, om det ikke er af stolthed, at han undlader at søge et embede og dermed sikre sit udkomme; jf. journaloptegnelserne NB17:109 og NB17:111, i SKS 23, 247 hhv. 250, begge fra begyndelsen af maj 1850. – **Paaholdenhed**: tilbageholdenhed, reservation.

I trykt udgave: Bind 25 side 228 linje 9

◀ **Gud er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 25 side 228 linje 13

◀ **til Correctiv** : som korrigerende alternativ og som sandhedsprøve.

I trykt udgave: Bind 25 side 228 linje 18

◀ **hudflette** : piske.

I trykt udgave: Bind 25 side 228 linje 23

◀ **Epigram** : af gr. epigramma, 'påskrift, inskription'; et kort og spidst, aforistisk udsagn i prosa eller på vers, hyppigt med en overraskende, satirisk pointe.

I trykt udgave: Bind 25 side 228 linje 25

◀ **fødes et Barn ikke blot i Synd**: Forestillingen om arvesynden bygger på flere steder i Bibelen, først og fremmest 1 Mos 3, Sl 51,7, hvor det hedder: »See, jeg er født i Misgjerning, og min Moder haver undfanget mig i Synd« (GT-1740), og Rom 5,12-14. Augustin udformede læren, at synden er virksom i kønsakten og derved i ethvert menneskes tilblivelse, og at ethvert menneske, fordi det er født i og med synd, har mistet evnen til at gøre det gode. Denne lære blev antaget af hele kirken ved koncilierne i Kartago i 412, 416 og 418 samt i Efesos i 431 og videreført af de lutherske reformatorer. Den kommer til udtryk i det lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* art. 2, »Om arvesynden«, hvor det hedder: »Iligemaade lære de [reformatorerne], at efter Adams Fald alle Mennesker, som naturlig fødes, undfanges og fødes i Synden; det er: at de alle fra Moders Liv af ere fulde af ond Lyst og Tilbøielighed, og kunne ikke af Naturen have nogen sand Guds frygt eller nogen sand Troe til Gud, og at denne medfødte Syge eller oprindelige Brøst er i Sandhed Synd, hvilken fordømmer og paafører ogsaa nu den evige Død saa mange, som ikke formedelst Daaben ved den Hellige Aand vorde gjenfødte«, *Den Augsburgske Troesbekjendelse* (221,18), s. 46. Jf. også indledningen til dåbsritualet, hvor denne opfattelse bringes til udtryk: »dette Barn, som er undfanget i Synd og fød i Misgjerning«, *Forordnet Alter-Bog* (244,33), s. 243.

I trykt udgave: Bind 25 side 228 linje 27

◀ **frelses ved Naaden** : sigter til den lutherske lære om, at man ikke gennem gode gerninger kan gøre sig fortjent til Guds nåde, men kun gennem troen.

I trykt udgave: Bind 25 side 228 linje 29

◀ **praktisere** : ekspedere, manøvrere (behændigt).

I trykt udgave: Bind 25 side 229 linje 3

◀ **paa bedste Hedensk** : underforstået: facon, manér.

I trykt udgave: Bind 25 side 229 linje 5

◀ **Om en svensk Præst fortælles ... turde være Løgn Altsammen** : Anekdoten er optegnet under »Skjæmetsprog« i *Danske ordsprog og mundheld, skjæmetsprog, stedlige talemåder, ordspil og samtaleord*, udg. af Ewald Tang Kristensen, Kbh. 1890: »Græder ikke, mine elskelige, det turde måske være løgn, ti kan man lyve mellem Hue og Hjetje, så kan man lyve mellem Jerusalem og dette.« Der tilføjes: »Sagde en svensk præst i en passions-præken«, s. 647. At denne anekdote også var kendt på SKs tid, viser et brev fra komponisten C.E.F. Weyse til F. Schauenburg Müller, dateret 17. dec. 1840, hvor det hedder: »Af Nyt har jeg ikke det Ringeste. Men quoad [lat., vedrørende (et rygte om)] den myrdede Mand maa jeg sige til Dig, som den svenske Præst til sin Menighed, da de svømmede i Taarer over hans rørende Skildring af Passionshistorien: Naa, naa Børn! graader ikke! det turde være Løgn allesammen!«, C.E.F. Weyse. *Breve* bd.

1-2, udg. af Sven Lunn og Erik Reitzel-Nielsen, Kbh. 1964, bd. 1, s. 291. SK benytter sig af samme anekdote i journaloptegnelsen NB:42 fra sept. el. okt. 1846, i *SKS* 20, 44,29-31, og i *Øieblikket*, nr. 6, dateret 23. aug. 1855 (SV2 14, 224).

I trykt udgave: Bind 25 side 229 linje 11

◀ **Epigram** : 228,25.

I trykt udgave: Bind 25 side 229 linje 24

◀ **Christendommen er perfectibel** : 221,31.

I trykt udgave: Bind 25 side 229 linje 26

◀ **Hvad Christendommen fremstiller ... et Folk af Præster** : hentyder til 1 Pet 2,5, hvor det henvendt til forskellige menigheder hedder: »og lad jer selv som levende sten bygges op til et åndeligt hus, til et helligt præsteskab, der bringer åndelige ofre, som takket være Jesus Kristus er kærkomne for Gud«. Og 2,9: »Men I er en udvalgt slægt, et kongeligt præsteskab, et helligt folk, et ejendomsfolk, for at I skal forkynde hans guddomsagt, han som kaldte jer ud af mørket til sit underfulde lys«. Se også Åb 5,9-10.

I trykt udgave: Bind 25 side 229 linje 28

◀ **saa ere vi Alle Præster** : sigter til den luthersk protestantiske lære om det almindelige præstedømme, if. hvilken alle døbte er præster. Se fx Luthers *Schrift an den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* (juli 1520), hvor det hedder: »Demnach so werden wir allesammt durch die Taufe zu Priestern geweiht, wie St. Petrus 1. Petri 2. [1 Pet 2,9] saget: 'Ihr seyd ein königlich Priesterthum, und ein priesterlich Königreich.' Und Apoc. [Åb 5,9-10]: 'Du hast uns gemacht durch dein Blut zu Priestern und Königen'.« Og videre: »Denn was aus der Taufe gekrochen ist, das mag sich rühmen, daß es schon Priester, Pabst und Bischof geweiht sey, ob nun wohl nicht einem Jeglichen ziemet, solches Amt zu üben«, *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften. Mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Registern*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-10, Berlin 1840-41, ktl. 312-316; bd. 3, *Martin Luthers reformatorische Skriften*, 1840, s. 167f.

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 2

◀ **ubegribeligt, at den ene Præst kunde see paa den anden uden at komme til at lee** : sigter formentlig til de haruspexer, som den romerske stat og nogle af dens velstående embedsmænd havde ansat til at spå ud fra dyrenes indvolde og til at tolke og værne mod lyn. Cato den ældre deltog i spotten over denne overtro ved at udtrykke sin undren over, at disse etrusiske præster kunne se på hinanden uden at le. Catos spot er omtalt af Cicero i *De divinatione* 2, 24 (51) og i *De natura deorum* 1, 26 (71), jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, bd. 1, 2. udg., Halle 1757 [1756], bd. 2,1-2,2 samt bd. 3-4, 1. udg., Halle 1756, og *Indices rerum et verborum*, 2. udg., Halle 1757 [1756], i alt 6 bd., ktl. 1224-1229; bd. 4, 1756, s. 678 hhv. s. 491.

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 5

◀ **Epigram** : 228,25.

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 12

◀ ogsaa **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 22

◀ **opkomme i mit Hjerte** : spiller på Jer 19,5, hvor det hedder: »Og de have bygt Baals Høie, til at opbrænde deres Sønner med Ild, Baal til Brænd-Offere; hvilket jeg ikke bød, og ei taledede, og ei opkom [opstod] i mit Hierte« (GT-1740) og på 1 Kor 2,9: »hvad intet Øie har seet, og intet Øre har hørt, og ikke er opkommet [opstået] i noget Menneskes Hierte, hvad Gud haver beredt dem, som ham elske« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 24

◀ **»I skulle hades af Alle for mit Navns Skyld** : citat fra Matt 10,22 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 28

◀ **den Tid skal komme ... vise Gud en Dyrkelse** : frit citat fra Joh 16,2, hvor Jesus siger til sine disciple: »ja den Tid skal komme, at hver den, som ihielslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse« (NT-1819). – **hvo**: hvem, den.

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 29

◀ **hvo som ikke hader ... er mig ikke værd** : sammenblanding af Matt 10,37, »Hvo [den] som elsker Fader eller Moder mere end mig, er mig ikke værd«, og Luk 14,26, »Dersom nogen kommer til mig, og hader ikke sin Fader, og Moder (...) han kan ikke være min Discipel« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 30

◀ **jeg er kommen at tvistiggjøre Fader og Søn** : henviser til Matt 10,35 (NT-1819), hvor Jesus siger: »Thi jeg er kommen at tvistiggjøre [sætte ... op] et Menneske imod sin Fader, og Datteren imod sin Moder, og Sønnens Hustru imod hendes Mands Moder.«

I trykt udgave: Bind 25 side 230 linje 31

◀ **Østergade** : gade mellem Amagertorv og Kongens Nytorv (se kort 2, C2).

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 3

◀ **Amagertorv** : torv mellem Østergade og Vimmelskaftet (se kort 2, C2).

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 3

◀ **Epigram** : 228,25.

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 8

◀ **»Fører denne Vei til London?« ... De gaaer fra London.** : Anekdoten, hvis kilde ikke er identificeret, bruges i en udateret optegnelse, formentlig fra 1835, hvor det hedder: »Det gaaer ofte med at følge Commentatorernes Vei som med den Reisende i London; Veien fører nok til London; men naar man vil derhen, maa man vende sig om. - «, *Pap.* I A 55. Den fortælles udførligere i *Philosophiske Smuler* (1844), kap. IV, hvor det hedder i fodnoten: »Dette agte man vel paa, at det ikke i Aandens Verden skal gaae En som hiin Vandrer, hvem en Englænder paa hans Spørgsmaal, om denne Vei førte til London, svarede: jo den gjør, men som desuagtet ikke kom til London, fordi Englænderen havde fortiet, at han maatte vende sig om, da han netop var ifærd med at gaae fra London«, *SKS* 4, 266.

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 10

◀ **betræffende** : vedrørende.

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 13

◀ **Man siger: I Socrates var dog Philosophien ... endnu kun et Liv** : hentyder til G.W.F. Hegel *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, udg. af C.L. Michelet, bd. 1-3, Berlin 1836, ktl. 557-559, i *Hegel's Werke* (221,31); bd. 13-15, bd. 2, 1836, s. 53 (*Jub.* bd. 18, s. 53), hvor det hedder om Sokrates (225,7): »Seine Philosophie, als die das Wesen in das Bewußtsey als ein Allgemeines setzte, ist als seinem individuellen Leben angehörig anzusehen; sie ist nicht eigentliche spekulative Philosophie, sondern ein individuelles Thun geblieben. Und ebenso ist ihr Inhalt die Wahrheit des individuellen Thuns selbst; das Wesen, der Zweck seiner Philosophie ist, das individuelle Thun des Einzelnen als ein allgemeingültiges Thun einzurichten.« Senere i samme afsnit hedder det s. 60f. (*Jub.* bd. 18, s. 60f.): »So lehrte also Sokrates, die, mit denen er umging, wissen, daß sie nichts wissen; ja was noch mehr ist, er sagte selber er wisse Nichts, docirte also auch nicht. Wirklich kann man auch sagen, daß Sokrates nichts wußte; denn er kam nicht dazu, eine Philosophie zu haben und eine Wissenschaft auszubilden. Dessen war er sich bewußt; und es war auch gar nicht sein Zweck, eine Wissenschaft zu haben.«

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 19

◀ **I Plato derimod ... bliver den ... Doctrin** : I *Om Begrebet Ironi* (1841) fremhæver SK forskellen mellem Sokrates og Platon (225,9) og skærper den i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor det i 2. del, 2. afsnit, kap. 2 hedder om den »socratiske Sætning«, at al erkenden er en erindren: »Denne Sætning er en Antydning af Speculationens Begynden, men Sokrates forfulgte den derfor heller ikke, væsentligen blev den platonisk. Her er det, hvor Veien svinger af, og Sokrates væsentligen accentuerer det at existere, medens Plato, glemmende dette, fortaber sig i Speculation«, *SKS* 7, 188,13-17.

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 20

◀ **Underfundighed** : snedighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 31

◀ **vistnok** : helt sikkert, sandelig.

I trykt udgave: Bind 25 side 231 linje 34

◀ **i Evigheden kommer Dommen** : Forestillingen om, at mennesker skal gøre regnskab over for Gud på dommens dag (235,8), findes flere steder i NT, fx Hebr 9,27, hvor det hedder: »det er Menneskene beskikket, eengang at døe, men derefter Dommen« (NT-1819); jf. også Matt 12,36 og Rom 2, 5.

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 2

◀ **Dommens Dag** : fast udtryk i NT i Matt 10,15; Matt 11,22.24; Matt 12,36; 2 Pet 2,9 og 1 Joh 4,17.

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 8

◀ **bære Xstd. igjennem**: fuldføre, udføre fra begyndelsen til enden.

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 12

◀ **forskyldte** det Ansvar: pådrage sig.

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 16

◀ **forskyldte** den Ugudelighed: gøre sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 17

◀ **blive til Vind** : mislykkes, blive til intet. Jf. Jer 5,13 (GT-1740): »Ja Propheterne skal blive til Væir, og [HErrens] Ord skal ikke være i dem; saa skal det skee dem.«

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 24

◀ **Slikkerie** : slik, også: kæleri.

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 34

◀ **end engang** : dobbelt.

I trykt udgave: Bind 25 side 235 linje 34

◀ **Pathos** : (alvorlig) lidenskab.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 2

◀ **de Ord i Hebr-Brevet: de forsmaede at lade sig trøste eller at lade sig hjælpe** : henviser til Hebr 12,5: »Og I have allerede forglemt den Trøst, der taler til eder, som til Børn: min Søn, foragt ikke HErrens Straf, og mistrøste ikke, naar du straffes af ham«, *Biblia, det er: den gandske Hellige Skriftes Bøger, efter den Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802 (forkortet *Huus- og Reyse-Bibel*). Denne oversættelse følger Luthers, hvor det hedder: »Und habt bereits vergessen des Trostes, der zu euch redet, als zu den Kindern: Mein Sohn, achte nicht gering die Züchtigung des Herrn, und verzage nicht, wenn du von ihm gestraft wirst«, *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Carlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3 (forkortet *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers*).

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 3

◀ **bære Xstd. igjennem**: 235,12.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 5

◀ **holde den paa** det Gudd.⁵ **Spidse**: fastholde den i dets yderste.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 5

◀ **Communication** : her: forbindelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 8

◀ **Rhinen ender i Mudder** : jf. Karl E. A. von Hoff *Geschichte der durch Überlieferung nachgewiesenen natürlichen Veränderungen der Erdoberfläche* bd. 1-5, Gotha 1822-41, hvor forfatteren beskriver Rhinens forskellige udmundinger i Zuidersøen (i dag Ijsselmeer) og i Nordsøen og de forandringer, de undergik i

tidens løb. Om Rhinens udløb i Nordsøen, dets tilbøjelighed til at sande til og forsøgene på at forhindre det, hedder det: »In dem letzten Theile seines geschwächten Laufes hatte sich noch bey *Niedam* eine Sandbank vorgelegt. Auch diese zu durchstechen befahl Kaiser *Friederich*; es geschah, aber der *Rhein* verstopfte sich auf's Neue durch Fluthen und Winde mit Sand, und es ist bey seinem Ausflusse am Ende fast Nichts von ihm übrig geblieben, als der berühmte Nahme. Daher rührt denn die gewöhnliche Sage, dass der mächtige ehrwürdige *Rhein* sich im Sande *Holland's* verliere, welche doch nur von dem kleinsten Arme desselben gilt, dem zufällig der Hauptnahme geblieben ist, da dieser herrliche Strom in der *Waal*, dem *Leek* und der *Yssel* immer noch mächtige Arme zum Ocean sendet. Neuerlich im Jahre 1806 ist indessen unweit *Katwyk* eine Durchgrabung der Dünen von dem versandeten *Rhein* bis in das Meer veranstaltet, und darin sind, um sie offen zu erhalten, Schleussen angelegt worden; so dass jetzt wieder wenigstens eine Art von Mündung an der Stelle vorhanden ist, wo man die alte vermuthet hat«, bd. 1, 1822, s. 335f. Sml. *Om Begrebet Ironi* (1841), i SKS 1, 197,33, og journaloptegnelsen NB9:42 fra 1849, i SKS 21, 225,32.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 12

◀ **Luftpude** : luftfyldt gummibeholder, der bruges som pude af syge mennesker.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 12

◀ **lufttæt** : dvs. lufttæt.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 14

◀ **Heros** : helt.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 16

◀ **Gudelighed** : fromhed.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 17

◀ **i sin Dødsstund angrede han det** : Hvis der findes en kilde, er den ikke identificeret; jf. NB27:38, i SKS 25, 151,16-21.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 19

◀ **betienes** : varetages.

I trykt udgave: Bind 25 side 236 linje 22

◀ **»Christus døde eengang for alle Mskers Synder, nu behøves der intet Offer mere«** : hentyder formentlig til Paulus (219,21), der stærkt fremhæver forsoningen ved Jesu offerdød og fx i Rom 3,23-26 skriver: »Alle have jo syndet, og dem fattes Ære for Gud. Og de blive retfærdiggjorte uforskyldt af hans Naade, ved den Forløsning, som er i Christo Jesu; hvilken Gud haver fremstillet til en Forsoning formedelst [ved] Troen paa hans Blod; for at vise sin Retfærdighed ved de forhen begangne [begåede] Synders Forladelse i Guds Langmodighed; for at vise sin Retfærdighed paa den nærværende Tiid; at han maa være retfærdig, og gjøre den retfærdig, som er af Jesu Tro« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 3

◀ **»Apostelen«** : sigter til Paulus (219,21), der i modsætning til de andre apostle aldrig har mødt Jesus, men blev kaldet ved en åbenbaring og opfattede sig selv som apostel, jf. fx Rom 1,1-2, hvor han skriver: »Fra Paulus, Kristi Jesu tjener, kaldet til apostel, udset til at forkynde det evangelium, som Gud forud har lovet ved sine profeter i De hellige Skrifter«.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 4

◀ **ret** : rigtigt, for alvor.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 4

◀ **at han selv bliver Offer** : sigter til den på SKs tid almindelige antagelse, at Paulus (219,21) blev henrettet i Rom.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 5

◀ **Undseelse** : blufærdighed; ærefrygt.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 7

◀ **Evangelium er det glade Budskab** : spiller på, at den da. gengivelse af 'evangelium' er 'glad el. glædeligt budskab'.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 11

◀ **Gud-Msket** : dvs. Jesus Kristus, der som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur konkret i sig.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 13

◀ **»Det er idel Naade« ... end nogen Gjernings-Hellig** : sml. Luthers prædiken over epistlen på nytårsdag, Gal 3,23-29, i *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283 (forkortet *En christelig Postille*); bd. 2, s. 84-92; s. 91: »Nu maa du vel [rigtigt] fatte det Ord: Abraham's Sæd og Arving, paa det [for at] du, (...) alle Værk-Helgene til Trods, kan vise, hvorlunde Retfærdigheden ej forhverves ved Gjerninger, men maa gaae forud alle Gjerninger og selv øve dem Alle. Thi hvo [hvem] som er Arving, han arbejder ikke for Arvens Skyld, han ejer den jo allerede, og øver sig kun deri med sine Gjerninger. Saaledes ogsaa her. Hvo som troer, er allerede from og retfærdig, ja, salig med, uden alle Gjerninger, af idel Naade. Hvad han derefter virker, er kun Øvelses-Gjerning.« – **Gjernings-Hellig**: dvs. gernings-helligs; en der vil opnå hellighed el. frelse ved at udøve fortjenstfulde gerninger.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 16

◀ **endeligt** : verdsligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 22

◀ **»Noget er bedre end Intet.«** : Talemåden findes optegnet som nr. 6880 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879 (forkortet *Dansk Ordsprogs-Skat*); bd. 2, s. 71.

I trykt udgave: Bind 25 side 237 linje 25

◀ **betjenes** : varetages.

I trykt udgave: Bind 25 side 238 linje 5

◀ **1000 Præster** : Tallet svarer omtrent til mængden af da. præster på SKs tid. If. registrene i *Geistlig Calender for Aaret 1848*, Kbh. 1848, ktl. 378, var der i kongeriget Danmark (dvs. uden hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg) ca. 1.050 ansatte præster, herunder biskopper og provster; dertil kom o. 120 personlige kapellaner.

I trykt udgave: Bind 25 side 238 linje 8

◀ **falder den mig (...) paa** : falder den mig ind.

I trykt udgave: Bind 25 side 238 linje 18

◀ **betjenes** : varetages; forvaltes.

I trykt udgave: Bind 25 side 238 linje 25

◀ **eo ipso** : lat., netop derved.

I trykt udgave: Bind 25 side 238 linje 26

◀ Paategning ligesom **»kongelig Tjeneste«**: Udtrykket stammer fra postvæsenet, der blev oprettet af kong Christian IV ved »Forordning om Post-Budde« 24. dec. 1624. Forordningen omtaler to slags breve, nemlig »Vore Breve« og »Andre Breve«. Den første gruppe indeholdt ikke blot kongefamiliens egne breve med påtegning af de kongelige insignier, men også alle de breve, som blev afsendt af kongens embedsmænd i embeds medfør el. med hensyn til landets almindelige affærer. Disse sidste fik betegnelsen »Kongelig Tjeneste-Breve« og fik påtegningen »K.T.« på brevforsidens venstre hjørne forneden. Påtegningen kunne også oplyse, hvilken sag det drejede sig om, fx toldsag, fattigsag, delinkventsag, befalet indberetning, lottosag. Der fandtes i tidens løb varierende bestemmelser med hensyn til portofrihed og ekspeditions hastighed (fx ved stafetbefordring) af kongelig tjeneste-forsendelser. Sml. journaloptegnelsen NB23:36 fra 1851 i SKS 24, 225,13-15.

I trykt udgave: Bind 25 side 238 linje 28

◀ **Mynster** : Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. præst, forfatter, politiker, sognepræst i Spjellerup og

Smerup fra 1802, indtil han i 1811 blev residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København. Fra 1826 var han hofprædikant og Dannebrogsmænd, fra 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst ved Christiansborg Slotskirke, og fra 1834 biskop over Sjællands stift. I 1836 tildeltes han Storkors af Dannebrog. Han prædikede hyppigt i de københavnske kirker, især i Vor Frue Kirke og Slotskirken.

I trykt udgave: Bind 25 side 238 linje 32

◀ **Anselm beder ret ... at bevise Guds Tilværelse** : hentyder formentlig til følgende passage i underafsnittet »Dasein Gottes« under »Anselm's Theologie« i kapitlet »Anselm von Kanterbury« i F. Böhlinger *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 2, 1. del, 1849, s. 345f.: »Der Schrift, die, nach Augustinischem Vorgange, in der Form einer beständigen Anrede an Gott abgefasst ist, gab er den Namen Proslogion. 'Herr, also beginnt er sein Argument, der du dem Glauben das Verstehen gibst, gib mir, dass, so weit es mir frommt, ich erkenne, dass du bist, wie wir es glauben, und dass du bist, was wir glauben. Und zwar glauben wir, dass du Etwas seiest, vorüber hinaus nichts Höheres gedacht werden könne.'« [*Proslogion*, kap. II,]; jf. journaloptegnelsen NB23:203 fra 1851, i SKS 24, 301f. Der er tale om det såkaldte »ontologiske« gudsbevis, der først optræder hos Anselm. Argumentet søger uafhængigt af erfaringen at bevise, at det ligger i begrebet Gud som det højeste væsen, at det også eksisterer. At noget eksisterer indebærer en højere fuldkommenhed end at det ikke eksisterer; således er det umuligt at tænke det højeste begreb, uden at det også eksisterer. – **ret**: virkelig, rigtig. – **Anselm**: Anselm af Canterbury (o. 1033-1109), skolastisk teolog og kirkelærer; fra 1063 prior og fra 1078 abbed for klosteret Bec i Normandiet; valgt til ærkebiskop af Canterbury i 1093.

I trykt udgave: Bind 25 side 239 linje 2

◀ **Han mener ... for at takke Gud** : hentyder formentlig til følgende passage i underafsnittet »Dasein Gottes« under »Anselm's Theologie« i kapitlet »Anselm von Kanterbury« i F. Böhlinger *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 2, 1. del, 1849, s. 347f.: »In der Freude über den Fund dieses Beweises bricht A. [Anselm] in ein Dankgebet aus. 'Dank sei dir, gütiger Gott, Dank, dass, was ich ehemals durch deine Gnadengabe glaubte, jetzt durch deine Erleuchtung also verstehe, dass, wenn ich es auch nicht glauben wollte, dass d[u] seiest, ich es doch einsehen müsste.'« [*Proslogion*, kap. IV].

I trykt udgave: Bind 25 side 239 linje 3

◀ **gjælder som Enkelt at arbejde** : dvs. gælder det at arbejde som enkelt.

I trykt udgave: Bind 25 side 239 linje 18

◀ **altereret** : forandret (til det værre).

I trykt udgave: Bind 25 side 239 linje 23

◀ **Tid efter anden** : fra tid til anden, af og til.

I trykt udgave: Bind 25 side 239 linje 28

◀ **sandselig** : her: ydre, verdslig.

I trykt udgave: Bind 25 side 239 linje 34

◀ **qua** : lat., som, i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 25 side 240 linje 2

◀ **ja, god Nat!** : talemåde, der markerer en afvisning; ja, pyt!

I trykt udgave: Bind 25 side 240 linje 4

◀ **»Skulde jeg være saa selvkJerlig«** : replik, der indfører en fiktiv samtalepartner, hvis tænkte indvending derefter afvises. Denne fremgangsmåde er et hyppigt stilelement i kynisk-stoiske diatriber og i dele af brevlitteraturen i NT.

I trykt udgave: Bind 25 side 240 linje 5

◀ **Ramse** : dvs. remse.

I trykt udgave: Bind 25 side 240 linje 13

◀ **det er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 240 linje 16

◀ **Luther** : 219,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 240 linje 23

◀ **gaaer ud og forkynder min Lære** : hentyder til Jesu udsendelsestale i Mark 16,15, hvor han efter sin opstandelse siger til de elleve disciple: »gaaer bort i al Verden, og prædiker Evangelium for al Skabningen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 241 linje 4

◀ **vestindisk Soldat** : De tre vestindiske øer Sankt Thomas, Sankt Jan og Sankt Croix i Det caraimiske Hav udgjorde en da. kronkoloni fra 1754 til 1917 (i dag Virgin Islands, USA). Hærstyrken i Dansk Vestindien bestod af da. soldater, som siden 1805 hvervedes af Den Vestindiske Rekruttering i København. Hvervningen var frivillig, og der rekrutteredes i 1850erne omkring 70 mand årligt blandt håndværkere og almindelig værnepligtige fra Danmark.

I trykt udgave: Bind 25 side 241m linje 1

◀ **Anticlimax** : af gr. anti-, 'imod' og gr. klimaks, 'trappe, stige'; stilfigur der lader beslægtede led følge således efter hinanden, at de gradvist aftager i indholdsmæssig betydning.

I trykt udgave: Bind 25 side 241 linje 14

◀ **Derpaa udsender han de 12 Apostle** : sigter måske til Jesu missionsbefaling til de elleve disciple efter sin opstandelse i Matt 28,18-20.

I trykt udgave: Bind 25 side 241 linje 17

◀ **»I skulle hades af Alle ... at gjøre Gud en Dyrkelse«** : Sammenblanding af Matt 10,22 (NT-1819): »Og I skulle hades af Alle for mit Navns Skyld« og Joh 16,2 (NT-1819): »ja den Tid skal komme, at hver den, som ihjelslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse«. – **hvo**: hvem, den.

I trykt udgave: Bind 25 side 241 linje 18

◀ **Stats-Religion** : 222,29.

I trykt udgave: Bind 25 side 242 linje 6

◀ **Farten af** : impulsen el. tilskyndelsen fra. Jf. journaloptegnelserne NB23:106, i SKS 24, 258f., og NB25:71, i SKS 24, 490,11-12, hvor det hedder: »Det der nu hjalp Apostlene og de første Xstne til Frimodighed i at lide for Sandhed, var, at de, saa at sige, gik for Farten af Xsti Liv.«

I trykt udgave: Bind 25 side 242 linje 8

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 25 side 242 linje 11

◀ **at gaae rigtigt i det Store** : at antage rigtig store dimensioner.

I trykt udgave: Bind 25 side 242 linje 19

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, mængde.

I trykt udgave: Bind 25 side 242 linje 22

◀ **Aflad** : formildelse, eftergivenesshed. Udtrykket bruges i den katolske kirke også om eftergivelse af de timelige straffe for de synder, der er blevet begået efter dåben.

I trykt udgave: Bind 25 side 242 linje 34

◀ **Aflads-Brevene under Cyprian ... at vidne for Læren** : henviser til følgende passage i kapitlet »Cyprian« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 1, 1. del, s. 387f., hvor forfatteren omtaler de kristnes opførsel i forfølgelserne under kejser Decius i Kartago i 249-50. Her er der tale om to slags »aflad«, nemlig dels om forfalskede skriftlige bekræftelser, som nogle af de kristne fremførte for at vise, at de havde deltaget i den rom. statskult, dels om de frafaldnes forsøg på at skaffe anbefalingsbreve for at kunne genoptages i det kristne fællesskab efter forfølgelserne: »Es hat Cyprian in seiner Schrift von den Gefallenen davon eine düstere Beschreibung gemacht. Mit grosser Leichtfertigkeit liessen sich Viele bestimmen, zu opfern, oder erkaufte sich Bescheinigungen, als hätten sie dem kaiserlichen Gesetze Genüge geleistet. 'Gleich bei den ersten Worten des drohenden Feindes verliess eine sehr grosse Anzahl

Brüder ihren Glauben auf verrätherische Weise und wurde nicht durch den ungestümen Angriff der Verfolgung zu Boden geworfen, sondern warf sich durch freiwilligen Fall selber zu Boden. Sie haben nicht einmal so lange gewartet, dass sie befragt verläugneten und ergriffen zum Opfer auf das Capitol gingen. Sie sind vor der Schlacht überwunden und ohne Kampf, und haben sich nicht einmal diess übrig gelassen, dass man meinte, sie opferten wider Willen den Götzen. (...).« Herefter fortælles, hvordan de frafaldne søgte for små beløb at købe sig til genoptagelse i kirkens fællesskab, s. 387f.: »Sie wandten sich bittend an die Bekenner und Märtyrer um 'Ablassbriefe'; deren Fürsprache ward von je in der Kirche hochgeachtet; ihre Fürsprache sollte nun auch sie 'ohne Busse, ohne Genugthuung', in die Kirchengemeinschaft wieder einführen. Manche Bekenner waren schwach und eitel; einige leichtfertig genug, Scheine ganz allgemein auszufertigen, etwa so: 'diesem soll nebst den Seinigen die Theilnehmung gestattet werden.'« Jf. marginaloptegnelsen NB23:106.a, i SKS 24, 259, hvor SK refererer samme passage. – **Cyprian:** Thascius Caecilius Cyprianus (e. 200-258), biskop, en af de rom.-katolske 'kirkelige forfattere' og martyr; blev kristen og lod sig døbe o. 245, blev valgt til biskop i Kartago i Nordafrika i 248 el. 249. Under det stigende frafald fra kirken stred han med tilslutning fra Rom imod 'bekendernes' ret til at udstede aflad til de frafaldne. – **Stedet er bemærket i mit Exemplar:** SKs eksemplar er ikke kendt.

I trykt udgave: Bind 25 side 242 linje 35

◀ **Nu begynder Reaktionen at seire, Regjeringen faaer vel igjen lidt Mod** : I forbindelse med forhandlingerne om arvefølgeoven opløste regeringen Folketinget og Landstinget den 19. april 1853. Som led i det efterfølgende regeringsskifte overtog Anders Sandøe Ørsted (1778-1860) den 21. april embedet som premierminister fra Christian Albrecht Bluhme (1794-1866). Ørsted afløste desuden Carl Frederik Simony (1806-72) som kultusminister og Peter Georg Bang (1797-1861) som udenrigsminister; begge tilhørte det afgående ministeriums liberale fløj. Ørsted, der havde været rådgiver for de sidste to enevældige konger, havde i 1849 protesteret mod den demokratiske grundlov og opponeret mod de reformer, som Bondevennerne og de Nationalliberale krævede på statslivets forskellige områder; han stod nu som indbegrebet af konservatisme. I juli 1854 udstedte regeringen Ørsted en fælles forfatning for kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg, der viste absolutistiske træk. Forfatningen indførte en fællesrepræsentation under navn af Rigsråd, hvoraf 20 medlemmer skulle vælges af kongen, 18 af Rigsdagen og 12 af de tre hertugdømmers stænderforsamlinger. Rigsrådet havde kun besluttende myndighed angående fælles skatter og statslån. Kongen skulle udpege dets præsident og vicepræsident og desuden fastsætte forretningsordenen. Rigsrådets møder var ikke offentlige og refereredes heller ikke for offentligheden.

I trykt udgave: Bind 25 side 243 linje 27

◀ **Dyrehavs-Tiden** : Den periode, hvor markedet på Dyrehavsbakken med boder, gøgl og andre forlystelser blev afholdt. På SKs tid afholdtes markedet, som lå ved Kirsten Piils kilde i Jægersborg Dyrehave nord for København, fra Skt. Hans dag (24. juni) til Mariæ besøgelsesdag (2. juli).

I trykt udgave: Bind 25 side 243 linje 30

◀ **Potensation** : opløftning til en højere potens; forstærkning, intensivering.

I trykt udgave: Bind 25 side 243 linje 34

◀ **Aabenbart** : ganske åbenlyst, helt tydeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 3

◀ **R. Nielsen** : Rasmus Nielsen (1809-84), da. teolog og filosof; cand.theol. 1837, lic.theol. 1840; i vintersemesteret 1840-41 privatdocent, fra 1841 ekstraordinær og fra 1850 ordinær prof. i moralfilosofi ved Københavns Universitet. Han docerede især den spekulative, hegelianske filosofi, men kom i midten af 1840'erne under indflydelse af SK, med hvem han sluttede venskab i 1848 (se journaloptegnelserne NB7:6 og NB10:32, i SKS 21, 78f. og 273). SK overvejede at gøre Rasmus Nielsen fortrolig med sine tanker om forfatterskabet, jf. et udkast til en artikel »Angaaende mit Forhold til Hr. Prof. R. Nielsen« fra o. 1849-50: »I Midten af Aaret 1848 blev det mig ved forskellige Overveielser, alle førende til det samme Punkt, tydeligt, at jeg burde[,] at det var min Pligt, idetmindste at gjøre et Forsøg paa ved personligt Forhold at sætte en Anden ind i mine Anskuelser, saa meget mere som jeg meente at skulle høre op at være Forfatter. / Jeg valgte Prof. Nielsen, der iforveien allerede havde søgt en Tilnærmelse. / Siden den Tid har jeg i Regelen talt med ham een Gang hver Uge« (Pap. X 6 B 124, s. 164).

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 3

◀ **nu, i 48** : efter kong Christian VIII's død i jan. 1848 fik oppositionen kong Frederik VII til at fraskrive sig sin enevoldsmagt den 21. marts 1848. Det gav anledning til en de facto-indførelse af et konstitutionelt monarki, som blev kodificeret i *Danmarks Riges Grundlov* af 5. juni 1849.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 4

◀ **min Attakke mod Oppositionen** : dvs. min attak, mit angreb på oppositionen. Hentyder formentlig til, at SK bad om 'at komme i Corsaren' (285,30), som tilhørte den oppositionelle presse. Han tog polemikken mod bladet op »for Andres Skyld«, som det hedder i »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning« (SV2 13, 468-471; s. 468), der udkom under navnet Frater Taciturnus i *Fædrelandet* 10. jan. 1846 (nr. 9, sp. 65-68).

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 7

◀ **Prof. N. igjen bliver Ven med Mynster-Martensen** : Mens Rasmus Nielsen havde et køligt forhold til J.P. Mynster (238,32), stod han oprindeligt i et fortroligt forhold til H.L. Martensen (288,33). Påvirket af SK, med hvem han sluttede venskab i sommeren 1848, distancerede han sig dog fra Martensen og kritiserede ham.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 9

◀ **Rigtignok** : vistnok, bestemt.

I trykt udgave: Bind 25 side 243m linje 1

◀ **Epigram** : 228,25.

I trykt udgave: Bind 25 side 244m linje 1

◀ **Hieroglyph, som hans Excellence selv skrev** : Hieroglyf bruges her overført om et tegn, der er vanskeligt at udgrunde og tyde. Her sigtes til en bemærkning i J.P. Mynsters (238,32) *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark*, Kbh. 1851; averteret som udkommet i *Berlingske Tidende*, nr. 16, 13. marts 1851. SK modtog skriftet snart efter dets udgivelse (jf. NB23:189, SKS 24, 296), men blev stødt over Mynsters venlige omtale af M.A. Goldschmidt (244m,4). På s. 44 skriver Mynster: »Iblandt de glædelige Fremtoninger, -- vi optage dette Ord efter en af vore talentfuldeste Forfattere, -- der under disse Forhandlinger have viist sig, er den Gienklang, en Røst har fundet, der nylig (see 'Fædrelandet' Nr. 26) hævede sig mod den 'Troen paa, at det er i det Udvortes, Feilen stikker, at det er en Forandring i det Udvortes, der behøves, Forandring i det Udvortes, der skal hielpe os,' mod den 'usalige Forvexling af Politik og Christendom, en Forvexling der saa let kan bringe en ny Art Kirke-Reformation op og i Mode, den bagvendte Reformation, der reformerende sætter et nyt Slettere istedenfor et gammelt Bedre.' Den begavede Forfatter vil tillade mig endnu til Slutning at laane hans Ord: 'At Christendommen, som har Livet i sig selv, skal frelles ved de frie Institutioner, dette er i mine Tanker en aldeles Miskiendelse af Christendommen, der, hvor den er sand i sand Inderlighed, er uendelig høiere og uendelig friere, end alle Institutioner, Constitutioner o.s.v.'« Henvisningen »en af vore talentfuldeste Forfattere« gælder Goldschmidt, der et par år tidligere havde foreslået udtrykket 'Fremtoning' som oversættelse af det ty. 'Erscheinung' (jf. *Nord og Syd* 1849, bd. 5, s. 143f.). Henvisningen til den anden, »begavede Forfatter« gælder SK, og de udførlige citater stammer fra hans artikel »Foranlediget ved en Yttring af Dr. Rudelbach mig betræffende« i *Fædrelandet*, nr. 26, 31. jan. 1851 (SV2 13,472-480). Jf. NB24:30, i SKS 24, 335,2 med kommentarer, og *Pap. X 6 B 171*, med titlen »En Yttring af Biskop Mynster«.- **hans Excellence**: If. rangforordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808) var titulaturen 'Excellence' forbeholdt rangspersoner af 1. klasse, fx landets biskopper. Sjællands biskop J.P. Mynster, der if. rangforordningen var placeret som nr. 13 i 1. klasse, skulle dog (som den eneste) tituleres med »Eminence«.

I trykt udgave: Bind 25 side 244m linje 1

◀ **o: fE** : og for eksempel.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 3

◀ **Goldschmidt** : Meir Aron Goldschmidt (1819-87), da.-jødisk journalist og publicist, bl.a. forfatter til *En Jøde. Novelle af Adolph Meyer*, udg. af M. Goldschmidt, Kbh. 1845, ktl. 1547. Grundlagde i 1840 det satiriske ugeblad *Corsaren* og var bladets egentlige redaktør til 1846, hvor han afhændede det og tiltrådte en ét-årig udenlandsrejse; udgav fra dec. 1847 månedsskriftet (fra sept. 1849: ugeskriftet) *Nord og Syd*, hvortil han selv var hovedleverandør af stof. Dette blad ophørte 28. marts 1851, fra 1. nov. 1851 udkom af og til et »tvangsfrit Hefte«, men 1855 udkom det atter regelmæssigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 244m linje 4

◀ **Nicodemus** : Nikodemus, farisæer, medlem af det jødiske råd, Synedriet, lærer; forsvarer Jesus over for farisæernes angreb, Joh 7,50-52; sørger sammen med Josef af Aritmatæa for Jesu gravlæggelse, Joh 19,38-42, opsøger Jesus om natten (244,33).

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 13

◀ **ordentligen** : almindeligvis, sædvanligvis.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 15

◀ **Pauli** : Just Henrik Voltelen Paulli (1809-65), da. teolog og præst; cand.theol. i 1833; fra 1835 kateket ved Helligåndskirken, fra 1837 slotspræst ved Christiansborg Slotskirke (se kort 2, B2) og fra 1840 tillige hofpræst, medlem af Københavns Gejstlige Konvents salmebogskomité 1841-44. Paulli hørte til Københavns mest søgte talere. Han var skolekammerat og ven af H.L. Martensen (288,33) og nært knyttet til biskop J.P. Mynster (238,32), hvis ældste datter Maria Elisabeth han blev gift med i 1843. Angående SKs udtalelser om Paulli som prædikant se journaloptegnelserne NB22:53 og NB22:79 fra sidst i 1850, SKS 24, 132 hhv. 114, NB24:81 fra juni 1851 og NB25:109 fra maj 1852, SKS 24, 370 hhv. 522f.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 20

◀ **faldet mig paa** : faldet mig ind.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 30

◀ **Trinitatis-Søndag** : som i 1853 faldt den 22. maj.

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 33

◀ **Evangeliet om Nicodemus** : Joh 3,1-15, som er evangeliet til trinitatis søndag, jf. *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), s. 104-106: »Men der var en Mand af Pharisæerne, han hedde Nicodemus, en Øverste iblandt Jøderne. 2. Han kom til Jesum om Natten, og sagde til ham: Mester! vi vide, at du er en Lærer kommen fra Gud; thi Ingen kan gjøre de Tegn, som du gjør, uden Gud er med ham. 3. JEsus svarede, og sagde til ham: sandelig, sandelig siger jeg dig: uden Nogen bliver fød paa ny, kan han ikke see Guds Rige. 4. Nicodemus siger til ham: hvorledes kan et Menneske fødes, naar han er gammel? Mon han kan anden Gang komme ind i sin Moders Liv, og fødes? 5. JEsus svarede: sandelig, sandelig siger jeg dig: uden Nogen bliver fød af Vand og Aand, kan han ikke indkomme i Guds Rige. 6. Hvad som fød er af Kiødet, er Kiød; og hvad som fød er af Aanden, er Aand. 7. Forundre dig ikke, at jeg sagde til dig: det bør Eder at fødes paa ny. 8. Veiret blæser, hvorhen det vil, og du hører dets Susen, men du veed ikke, hvorfra det kommer, og hvor det farer hen; saaledes er det med Hver, som er fød af Aanden. 9. Nicodemus svarede, og sagde til ham: hvorledes kan dette skee? 10. JEsus svarede og sagde til ham: er du en Israels Lærer, og veed ikke dette? 11. Sandelig, sandelig siger jeg dig: vi tale det, vi vide, og vidne det, vi have seet; og I annamme ikke vort Vidnesbyrd. 12. Dersom jeg siger Eder de jordiske Ting, og I ikke troe; hvorledes skulde I troe, om jeg sagde Eder de himmelske? 13. Og Ingen farer op til Himmelen uden den, som foer ned af Himmelen, Menneskens Søn, som er i Himmelen. 14. Og ligesom Moses ophøiede Slangen i Ørken, saa bør det Menneskens Søn at ophøies: 15. paa det at hver den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have et evigt liv.«

I trykt udgave: Bind 25 side 244 linje 33

◀ **brouter** : brovter, praler.

I trykt udgave: Bind 25 side 245 linje 6

◀ **vist nok** : sikkert nok, helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 25 side 245 linje 22

◀ **falde paa** : finde på.

I trykt udgave: Bind 25 side 245 linje 24

◀ **eo ipso** : lat., netop derved; dermed tillige.

I trykt udgave: Bind 25 side 245 linje 31

◀ **qua** : lat., i egenskab af, som.

I trykt udgave: Bind 25 side 245 linje 32

◀ **naar saa er** : det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 245 linje 36

◀ **endelig teleologisk** : som har sit mål el. formål (gr. télos) i den endelige verden.

I trykt udgave: Bind 25 side 246 linje 17

◀ **Christus byder Havet at tie og være stille** : hentyder til beretningen i Matt 8,23-27 om stormen på søen. Da Jesus og disciplene var om bord i en båd, blev der et voldsom uvejr; disciplene henvendte sig til Jesus og sagde: »Herre, frels os! Vi går under!« (v. 25). Så rejste han sig og »truede ad storm og sø, og det blev helt blikstille« (v. 26).

I trykt udgave: Bind 25 side 246 linje 19

◀ **Modsigelsens Tegn** : formentlig SKs egen gengivelse af gr. σημεῖον ἀντιλεγόμενον (sēmeíon antilegómēnon) i Luk 2,34, hvor Simeon siger om Jesus: »see, denne er sat Mange i Israel til Fald og Opreisning, og til et Tegn, som imodsiges« (NT-1819). Den lat. bibeloversættelse *Vulgata* gengiver udtrykket med »signum cui contradicetur«.

I trykt udgave: Bind 25 side 246 linje 24

◀ »**Sandelig, sandelig**« : hyppig retorisk figur i Johannesevangeliet som indledning til Jesu taler.

I trykt udgave: Bind 25 side 247 linje 2

◀ **Gud i Himlene, af hvem han »er forladt«** : hentyder til Matt 27,46, hvor der fortælles, at den korsfæstede Jesus ved den niende time råbte: »min Gud! min Gud! hvorfor haver du forladt mig?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 247 linje 4

◀ **sandelig siger jeg Dig, idag skal Du være med mig i Paradiis** : ordret citat fra Luk 23,43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 247 linje 7

◀ **Ny »Frygt og Bæven** : nemlig i forlængelse af *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik*, der udkom 16. okt. 1843 under pseudonymet Johannes de silentio, se tekstredigeringen i *SKS K4*, 83-97. Bogen tager sit udgangspunkt i 1 Mos 22,1-19, hvor Gud byder Abraham at begive sig til Moria bjerg for der at ofre sin søn. Abraham forbereder ofringen, og på den tredje dag når de frem, mens Isak stadig er uvidende om den skæbne, der er tiltænkt ham. Da Abraham har bygget et alter, bundet Isak og grebet kniven for at slagte ham, standses han af en engels råb fra himlen. Nu ved Gud, at Abraham af frygt for ham end ikke vil spare sin søn, og derfor velsigner han ham og byder ham i stedet at ofre en vædder, der pludselig viser sig nærværd.

I trykt udgave: Bind 25 side 248 linje 2

◀ **Jehova** : Guds navn i GT. Da jøderne ikke måtte udtale Guds navn, blev de fire konsonanttegn JHWH i den hebr. tekst forsynet med vokaltegnene for »o« og »a« fra »'Adonaj«, som på hebr. betyder Herren, for at minde læseren om, at der i stedet for Jahwéh – el. som det ofte gengives Jahve – skulle læses »'Adonaj«; deraf den fejlagtige læsemåde Jehova, som var alm. på SKs tid. I såvel GT-1740 som i GT-1992 gengives Jahve som regel med »Herren«.

I trykt udgave: Bind 25 side 248 linje 9

◀ **retteligen** : på den rette måde, rigtigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 248 linje 27

◀ **gjorde som altid Alt godt** : hentyder formentlig til skabelsesberetningen i 1 Mos 1, hvor flere af Guds skabelser kommenteres med »og Gud saae, at det var godt«, og som afsluttes med: »Og Gud saae alt det han havde gjort, og see, det var meget godt«, v. 31 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 25 side 248 linje 30

◀ **i Jødedommen var det kun en Prøvelse** : hentyder formentlig til, at fortællingen om Abraham og Isak i 1 Mos 22 indledes med: »Og det skede derefter, at Gud fristede [prøvede] Abraham«, v. 1 (GT-1740). I *Frygt og Bæven* (1843) fremhæves flere gange, at Guds ordre til Abraham om at ofre Isak er en prøve, jf. fx *SKS 4*, 162f.: »Paa Spørgsmaalet hvorfor, har Abraham intet andet Svar, end at det er en Prøvelse, en Fristelse, hvilket (...) er Eenheden af, at det er for Guds Skyld og for hans egen Skyld«. Jf. også *SKS 4*, 166,15 og 202,29.

I trykt udgave: Bind 25 side 248 linje 38

◀ **bliver det Hele dog væsentligen inden for dette Liv** : I »Lovtale over Abraham« i *Frygt og Bæven* (1843) fremhæves stærkt, at Abrahams tro gælder »dette Liv«, jf. fx *SKS 4*, 116,24-32, hvor det hedder:

»Men det var Gud, der prøvede Abraham. Dog Abraham troede og troede for dette Liv. Ja havde hans Tro blot været for et tilkommende, da havde han vel lettere kastet Alt bort, for at haste ud af den Verden, han ikke tilhørte. Men Abrahams Tro var ikke en saadan, om der gives en saadan; thi egentlig er det ikke Tro, men Troens fjerneste Mulighed, der yderst i Synskredsen ahner sin Gjenstand, dog adskilt fra den ved et svælgende Dyb, indenfor hvilket Fortvivlelsen driver sit Spil. Men Abraham troede netop for dette Liv, at han skulde blive gammel i Landet, hædret i Folket, velsignet i Slægten«.

I trykt udgave: Bind 25 side 249 linje 1

◀ **Noget der findes i en af Journalerne** : I journalen NB24, hvis første side er dateret 20. april 1851, findes der to udkast til en ny behandling af 1 Mos 22,1-9, nemlig NB24:89 og NB24:108, begge betitlet »Frygt og Bæven«, SKS 24, 374f. hhv. 387. I journaloptegnelsen NB25:34 fra begyndelsen af 1852, betitlet »Abraham. Ny Frygt og Bæven«, hedder det i modsætning til de førnævnte udkast: »Stemningen skulde her bestemtere streife Vanvid. Pointen skulde være, at A. ikke havde kunnet holde sig in suspenso paa Troens Spidse indtil det Sidste – og derfor havde offret Isaak«, SKS 24, 458.

I trykt udgave: Bind 25 side 248m linje 2

◀ **fra den Tid jeg boede paa Østerbro** : På april flyttedag, der i 1851 var den 24., flyttede SK fra lejligheden i Nørregade 43 (se kort 2, B1) til Østerbro 108 A uden for København. Der boede SK indtil okt. 1852, hvor han flyttede til Klædeboderne 5-6 (i dag Skindergade 38; se kort 2, B1). Stedet lå på alleen, der svarer til nutidens Dag Hammarskjölds Allé og dennes forlængelse i Østerbrogade op til Trianglen. I et brev af 20. maj 1851 til P.C. Kierkegaard skriver nevøen Carl Lund om stedet: »Onkel Søren er også halvt flyttet ud i det Grønne; han har forladt Byen og boer nu ude paa Østerbro paa høire Haand fra Byen, for Enden af Søen [Sortedamssø] (...). Her har han opslaaet sin Bopæl i et stort nyt Sted paa første Sal og har Udgang og Udsigt til en smuk Have og til Søen«, *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, s. 206. If. en vurdering af ejendommen i sept. 1856 har Kierkegaard på sin etage haft entré, køkken og seks værelser (Peter Tudvad *Kierkegaards København*, Kbh. 2004, s. 54).

I trykt udgave: Bind 25 side 248m linje 3

◀ **Bernhard af Clairvaux prædiker Korstog ... Korset, Korset** : henviser til følgende passage i kapitlet »Bernhard von Clairvaux« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 2, 1. del, s. 527, hvor Böhringer nævner, at den hl. Bernhard i påsken 1146 skulle holde en tale i stedet for pave Eugen III for at opfordre til det såkaldte 2. korstog: »Der Ruf des Redners, der auftreten sollte, hatte eine solche Menge herbeigelockt, dass kein Gebäude die Menge fassen konnte. Man versammelte sich auf einem freien Platze ausserhalb der Stadt [Vézelay]; für B[ernhard] war eine hölzerne Kanzel errichtet. Z. seiner Seite stand der junge Ludwig [VII, kongen af Frankrig], schon mit dem Kreuze bezeichnet. Seine Rede (die nicht auf uns gekommen) that eine so mächtige Wirkung, dass Alles rief: 'das Kreuz, das Kreuz!'« – **Bernhard af Clairvaux**: el. Den hellige Bernhard (1090/91-1153) var fr. cisterciensermunk, teolog og mystiker; fra 1115 abbed for klosteret i Clairvaux; kanoniseret i 1174. Foruden et stort antal breve og talrige prædikener efterlod han sig et omfattende forfatterskab.

I trykt udgave: Bind 25 side 249 linje 6

◀ **Dyre-Bestemmelsen** : If. »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle«, anden del af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847), har SK sin opfattelse af mængden som en »Dyre-Bestemmelse« (se SKS 8, 287,32-42) fra Aristoteles, der i tilknytning til en drøftelse af mængdens overlegenhed i 3. bog, kap. 11, i *Politeia* sammenligner mængden med dyrene (1281b 15-20).

I trykt udgave: Bind 25 side 249 linje 9

◀ **Socrates** : 225,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 249 linje 11

◀ **Pagina** : af lat. pagina; sider.

I trykt udgave: Bind 25 side 249 linje 23

◀ **Augustinus** : Aurelius Augustinus (354-430), teolog, filosof og retoriker, f. i Tagaste, Nordafrika, blev kristen og lod sig i 387 døbe af Ambrosius i Milano, fra 395 biskop i Hippono. Augustin er en af den gamle kirkes fire store rom.-kat. kirkelærere.

I trykt udgave: Bind 25 side 249 linje 25

◀ **Distinction mellem hvad han forstaaer og begriber og hvad ikke** : I Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (21d) siger Sokrates, at han har »det lille Forspring i Visdom, at jeg ikke bilder mig ind at

besidde en Visdom, som jeg i Virkeligheden ikke har« (*Platons Skrifter* (225,9) bd. 1, s. 270). Hos Diogenes Laertios, 2. bog, kap. 5, afsnit 22, fortælles følgende anekdote: »Euripid havde leveret ham Heraklits Skrift, og spurgde, hvad han syntes derom? Da, siger man, han svarede: det jeg har forstaaet deraf, er retskaffen godt; jeg mener, at det, jeg ikke har forstaaet, er det ligeledes. Men her behøves en delisk Svømmer«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn*, overs. af Børge Riisbrigh, udg. af Børge Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111 (forkortet *Diogen Laërteses filosofiske Historie*); bd. 1, s. 66.

I trykt udgave: Bind 25 side 249 linje 27

◀ **I Bernhard af Clairvaux Liv ... omtales Hildegardis ... Aabenbarelsen** : I kapitlet »Bernhard von Clairvaux« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 2, 1. del, berettes s. 543-550 om den hellige Hildegard, især om hendes visioner og hendes forhold til Bernhard. Böhringer citerer fra Bernhards brev til Hildegard, hvor det hedder m.h.t. hendes visioner: »Doch wo die innere Belehrung und die Salbung ist, die über Alles unterweist, wer bin ich, dass *ich* da lehrte oder ermahnte? Man sagt von Euch, dass Ihr die himmlischen Geheimnisse und was über den Menschen hinausgeht, durch des hl. Geistes Erleuchtung erkennt. Daher bitte ich Euch vielmehr und demüthig, dass Ihr unser eingedenk seid vor Gott und derer, die in geistlicher Gemeinschaft mit uns verbunden sind«, s. 549. SK refererer her følgende passage, hvor Bernhard anbefaler sin tidligere elev, pave Eugen III, at støtte og værne Hildegard: »Er mahnte den Papst, 'ein so ausgezeichnetes Licht nicht verborgen bleiben zu lassen', und durch sein Ansehen die H. gegen jedwede Anfeindung zu schützen. Der Papst ging darauf ein. Einige zuverlässige Männer wurden zu ihr ins Kloster geschickt, um sich über alles 'ohne Geräusch und eitle Neugierde zu erkundigen. Sie brachten ihre Schriften (ihre Offenbarungen) zurück. Man las sie vor, der Papst selbst; man prüfte sie und fand in ihnen göttliche Offenbarung. Eugen selbst in einem Briefe an sie drückte ihr seine volle Anerkennung aus und seine Freude, 'dass Gott zu dieser Zeit schon neue Wunder blicken lässt.'«, s. 550. – **Hildegardis**: Hildegard af Bingen (1098-1179), benediktinernonne, fra 1136 abbedisse, grundlagde nonneklostre i 1147-50 på Rupertsberg ved Bingen og o. 1165 i Eibingen ved Rüdesheim. Fra barnsben af modtog hun visioner, som hun betragtede som åbenbaringer. Hun lod dem nedskrive i *Scivias* (1141-51), *Liber vitae meritorum* (1148-63) og *Liber divinorum operum* (1163-73). Andre af hendes værker indeholder musikalske kompositioner og helgenlegender el. omhandler læggenvidenskabelige emner. I 1584 blev Hildegard optaget i *Martyrologium romanum* som helgen.– **Paven**: Eugen III, pave 1145-53, som i 1147 gav Hildegard tilladelse til at offentliggøre sine visionære skrifter.

I trykt udgave: Bind 25 side 250 linje 3

◀ **Charmant** : fortræffeligt, udmærket.

I trykt udgave: Bind 25 side 250 linje 7

◀ hvis **saa er**: det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 250 linje 7

◀ **fornemligen** : især, først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 25 side 250 linje 19

◀ **leve skjult** : 225,22.

I trykt udgave: Bind 25 side 250 linje 24

◀ **fristende** : kan både betyde 'udfordrende, prøvende' og 'lokkende'.

I trykt udgave: Bind 25 side 250 linje 26

◀ **Græder ikke over mig men over Eder selv!** : løst citat fra Luk 23,28, hvor Jesus føres til Golgatha og siger til de grædende kvinder, som følger ham: »græder ikke over mig, men græder over Eder selv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 251 linje 1

◀ **socratick ... bange for at have en urigtig Mening** : sigter til Sokrates (225,7), om hvem der siges i Platons *Apologi* (28a, 38a, jf. 21c), at han anså det for sin opgave, at »prøve sig selv og andre«, om den visdom man mente at have, ikke beroede på indbildning. At Sokrates anså det for frygteligt at være i vildfarelse, fremgår bl.a. af Platons *Kratylos* (428d), hvor han siger: »Kæreste Kratylos, jeg har selv længe undret mig over min Visdom. Jeg kan ikke tro paa den. Jeg tror, jeg maa begynde forfra og undersøge, hvad det egentlig er jeg siger. Selvbedrag er nemlig det værste af alt. Den bedragende følger jo med overalt, kan ikke fjerne sig et Skridt; er det ikke en frygtelig Tanke?«, *Platons Skrifter* (225,9) bd. 3, s. 64, jf. også *Faidon*

(90c-91a).

I trykt udgave: Bind 25 side 251 linje 11

◀ **for Alt** : dvs. frem for alt.

I trykt udgave: Bind 25 side 251 linje 13

◀ **eo ipso** : lat., netop derved; i sig selv.

I trykt udgave: Bind 25 side 251 linje 15

◀ **en Slump** : et (tilfældigt) antal, en ubestemt mængde.

I trykt udgave: Bind 25 side 251 linje 16

◀ **Formastelse** : hovmod, frækhed, bespottelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 251 linje 23

◀ **at ville ligne Xstus, ligne Forbilledet** : hentyder til den i middelalderen udbredte fremhævelse af Kristus som forbillede og dermed af 'imitatio Christi', Kristi efterfølgelse, især i munkebevægelserne og mystikken. Fx lagde Bernhard af Clairvaux (249,6) vægt på efterfølgelsen af Kristus i fattigdom, ydmyghed og lidelse; passionsmystikken betragtede efterfølgelsen af Kristi lidelse som en vej til fuldkommenhed, mens den kvietistiske mystik dels talte om, at sjælen skulle efterfølge Kristi korsdød, dels pegede på, at den enkelte skulle efterligne Kristus i stræben efter dyd, især den rene kærlighed til Gud. Thomas a Kempis' (15. årh.) fire bøger *De imitatione Christi* (Om Kristi efterfølgelse, jf. ktl. 273) bidrog stærkt til udbredelsen af tanken om Kristi efterfølgelse, der satte sit dybe præg på fromhedslivet i det 15. årh.

I trykt udgave: Bind 25 side 251 linje 26

◀ **Luther** : 219,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 252 linje 3

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 25 side 252 linje 3

◀ **Arbejderne i Viingaarden** : sigter til Jesu lignelse i Matt 20,1-16. Heri fortælles om en vingårdsejer, der går hen på torvet tidligt om morgenen, igen ved den tredje, den sjette og den niende time og til sidst ved den ellefte time for at hyre de ledige arbejdere til sin vingård. Da det bliver aften, beder han sin forvalter udbetale dem hver en denar. Da de, der har arbejdet en hel dag, ser, at de får det samme i løn som dem, der blev hyret sidst og kun har arbejdet én time, giver de ondt af sig over for vingårdsejeren, fordi han har stillet de sidste lige med de første. Men vingårdsejeren siger til en af de første, at han ikke gør ham uret, da de jo var blevet enige om en denar.

I trykt udgave: Bind 25 side 252 linje 7

◀ **sæt saa** : antag dernæst.

I trykt udgave: Bind 25 side 252 linje 17

◀ han **svare**: optativ; må svare.

I trykt udgave: Bind 25 side 252 linje 23

◀ **at døe, at afdøe** : dvs. afdø fra verden. Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Jf. endvidere Kol 2,20, hvor Paulus skriver: »Dersom I da ere afdøde med Christo fra Verdens Børne-Lærdom, hvi [hvorfor] besværes I da med Anordninger, som de, der leve i Verden?« (NT-1819). Disse tanker blev inden for dele af mystikken og pietismen skærpet således, at menneskets liv blev set som en daglig afdøen fra synden, fra lysterne og fra verden. Herved blev vægten forskudt fra, at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdø fra synden.

I trykt udgave: Bind 25 side 253 linje 1

◀ **denne Verden af Levende skabte Gud, og satte Msket i den** : if. 1 Mos 1.

I trykt udgave: Bind 25 side 253 linje 1

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 25 side 253 linje 5

◀ **angest indtil Døden** : allusion til Matt 26,38, hvor Jesus i Getsemane have gribes af sorg og angst og siger: »min Siel er ganske bedrøvet indtil Døden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 253 linje 20

◀ **at hade Fader og Moder o: s: v:** : hentyder til Luk 14,26: »Dersom nogen kommer til mig, og hader ikke sin Fader, og Moder (...) han kan ikke være min Discipel« (NT-1819); 230,30 og 230,31.

I trykt udgave: Bind 25 side 253 linje 27

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 25 side 254 linje 12

◀ **understod sig** : understod sig i, dristede sig til.

I trykt udgave: Bind 25 side 254 linje 20

◀ **det Formastelige** : det hovmodige, det bespottelige.

I trykt udgave: Bind 25 side 254 linje 24

◀ **I Dommen** : 235,2.

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 11

◀ **vove ud** : dvs. vove sig ud.

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 16

◀ **Fritænkerne, der ville gjøre Xstd til Mythologie** : sigter til den tolkning af NT, som i fortællingen om Jesus hverken ser noget overnaturligt el. historisk, men en myte. Den mytologiske tolkning af NT indledtes med David Friedrich Strauß' *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* bd. 1-2, Tübingen 1835-36, og videreførtes af bl.a. Bruno Bauer og Ludwig Feuerbach. På dansk grund inspirerede Strauß fx Andreas Frederik Becks afhandling *Begrebet Mythos eller den religiøse Aands Form*, Kbh. 1842, ktl. 424, og Hans Brøchner, som har oversat Strauß' *Fremstilling af den christelige Troeslære i dens historiske Udvikling og i dens Kamp med den moderne Videnskab* bd. 1-2, Kbh. 1842-43, ktl. 803-804.

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 18

◀ **Parallele** : dvs. parallel, sammenligning; i retorikken også brugt om kontrasterende sammenligning.

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 29

◀ **den første Xsthed udsatte Daaben saa længe som muligt** : hentyder til den oldkirkelige praksis at udskyde dåben, ofte til dødslejet (224,29).

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 30

◀ **den nuværende ... saa tidligt som muligt** : 221,24.

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 31

◀ **Daaben gjorde ... senere Synder maatte forsones ved gode Gjæringer** : SK refererer kort sammenfattende følgende passage i afsnittet »Cyprian« i F. Böhringer *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 1, 1. del, s. 425: »Zweck der Menschwerdung Christi war: den Menschen von seinem Falle aufzurichten; den Aufgerichteten in der sittlichen Höhe festzuhalten, dazu schrieb der Herr Werke der Barmherzigkeit vor, durch welche die nach der Taufe begangenen Fehltritte wieder gesühnt und getilgt werden. 'Nur jene Sünden, [således Cyprian] die vor der Taufe begangen worden waren, werden nämlich durch Christi Blut und Heiligung gereinigt. Wie nun bei der Taufe das erstmal Verzeihung der Sünden verliehen wird, so verleiht ein anhaltendes und unablässiges Ausüben guter Werke, nachahmend das Bild der Taufe, von Neuem die Verzeihung Gottes. Und wie es an täglichen Sünden vor dem Angesicht Gottes nicht fehlt, so dürfen auch die täglichen Opfer nicht fehlen, um die Sünden damit abzuwaschen.' – Diese Opfer sind Liebeswerke, Almosen.«

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 34

◀ **»gode Gjerninger vare Supplement til Sacramenterne«** : gengiver Böhringers indledende sætning »Der Sakramente Ergänzung sind die Werke« til citatet i foregående kommentar, afsnittet »Cyprian« i *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13) bd. 1, 1. del, s. 425.

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 36

◀ **Cyprian** : 242,35.

I trykt udgave: Bind 25 side 255 linje 38

◀ **hvad Pascal siger ... ved Hjælp af nogle Sacramenter fritager sig selv** : SK hentyder til *Pascal's Gedanken über die Religion und einige andere Gegenstände*, i *Pascal's Sämmtliche Schriften über Philosophie und Christenthum*, overs. af K.A. Blech, bd. 1-2, Berlin 1840, ktl. 712-713; bd. 1, hvor det i 2. del, afsnit 20 »Vergleichung der alten Christen mit den heutigen« hedder: »Heutiges Tages befindet man sich beinahe zu gleicher Zeit in beiden [dvs. verden og kirken] und der Zeitpunkt, in welchem wir für die Welt geboren werden, bringt auch unsre Wiedergeburt in der Kirche herbei, so daß die Vernunft, wenn sie hinzukommt, keine Unterscheidung mehr zwischen diesen beiden so entgegengesetzten Gebieten macht; sie wächst heran und bildet sich zugleich in beiden. Wiederholt benutzt man die Sacramente und genießt die Freuden dieser Welt und so, statt daß man sonst eine wesentliche Unterscheidung zwischen beiden bemerkte, sieht man sie jetzt durch einander geworfen und vermischt, so daß man sie fast gar nicht mehr unterscheidet«, s. 433f. – **Pascal**: Blaise Pascal (1623-62), fr. matematiker, filosof og teolog. Under påvirkning af sin yngste søster Jacqueline, som efter faderens død i 1651 blev nonne i cistercienserklostret Port-Royal de Paris, der var stærkt jansenistisk, blev han grebet af jansenismens augustinske kristendomsforståelse. Efter en mystisk-religiøs vækkelsesoplevelse i nov. 1654 trak han sig mere og mere tilbage til det fællesskab af enlige, der havde dannet sig ved Port-Royal des Champs, og levede i stærk askese og fordybelse i de bibelske skrifter. Da Port-Royal kom under voldsomt angreb fra jesuitterne, tog Pascal del i det teologiske forsvar for jansenismen med sit flyveskrift *Lettre à un Provincial*, der udkom med 18 numre (kendt som 'Provincialbreve') i flere oplag 1656-57 og blev fordømt af pave Alexander VII i sept. 1657. Ved sin død efterlod han en stor samling håndskrevne fragmenter som udkast til en apologi for kristendommen mod ateismen; de blev senere samlet og udg. i 1670 ('Edition de Port-Royal'), kendt som *Pensées* el. *Pensées sur la religion* [Tanker over religionen]. SK ejede værket i 3 ty. oversættelser, jf. ktl. 712-713 og ktl. 714 (if. boghandlerregning dateret 29. dec. 1850 fra C.A. Reitzel købte SK Pascals *Gedanken* 29. nov. 1850 og 25. dec. yderlige to bind af ham, måske ktl. 714 (jf. *Fund og Forskning* bd. 8, Kbh. 1961, s. 122)).

I trykt udgave: Bind 25 side 256 linje 2

◀ **sat den aldeles over**: dvs. oversat den.

I trykt udgave: Bind 25 side 256 linje 6

◀ **I den ældste Kirke kjendte man derfor heller slet ikke Julefesten** : Diskussionen om datoen for og festligholdelsen af Kristi fødselsdag opstod i det 3. årh. I løbet af det 4. årh. blev fødselsdagen fastlagt til den 25. dec. Sml. optegnelse NB:50, hvor SK o. 1. nov. 1846 skriver, »at Julefesten først indførtes i det 4^d christelige Aarhundrede«, SKS 20, 49,5-6. Som sin kilde henviser SK til F.G. Lisco *Das christliche Kirchenjahr. Ein homiletisches Hülfsbuch beim Gebrauche der epistolischen und evangelischen Pericopen* bd. 1-2, 3. udg., Berlin 1843 [1834], ktl. 629-630 (forkortet *Das christliche Kirchenjahr*), hvor det hedder: »Bis zum Jahre 325 finden sich über das Vorhandensein dieses Festes nur sehr dunkle und unsichere Spuren, aber nach der Mitte des vierten Jahrhunderts, unter dem römischen Bischof Liberius, erscheint es, und zwar zuerst in der römischen Kirche, also im Abendlande, als ein ganz allgemein bekanntes, anerkanntes und hochgefeiertes Fest«, bd. 1, § 17, s. 9.

I trykt udgave: Bind 25 side 255m linje 1

◀ **den største Fest ansaaes Paasken for** : Påskefestens betydning i den gamle kirke understreges fx i *Das christliche Kirchenjahr* (255m,1) bd. 1, § 25, s. 18: »Ostern ist unter allen christlichen Festen das älteste, und ward auf eine höchst ausgezeichnete Weise gefeiert; die Fastenzeit vor diesem Feste, als Vorbereitung auf dasselbe, und die ganze Zeit bis zum Pfingstfest hin war im Grunde eine große, zusammenhängende Feier, da man die ersten fünf Sonntage nach Ostern als Octaven dieses Festes ansah, und der Gegenstand der ganzen Feier war Christi Tod und Auferstehung. Die hohe Wichtigkeit dieser Thatsachen gab dem Osterfest eine ganz besondere Wichtigkeit, und die Feier desselben übertraf alle anderen an Hoheit und Würde.« Jf. også § 36, hvor Lisco fremhæver sammenhængen mellem påsken og dåben i den gamle kirke: »Ostern war in der alten Kirche eine feierliche *Taufzeit*; diejenigen, welche bisher als Katechumenen im Christenthum unterwiesen waren, taufte man entweder am Auferstehungstage selbst, oder schon am großen Sabbath«, s. 26.

I trykt udgave: Bind 25 side 255m linje 3

◀ **Jule-Jav**: egl. jag; sjov, kommers. SKs stavemåde gengiver den sædvanlige udtale.

I trykt udgave: Bind 25 side 255m linje 6

◀ **Journalerne fra 48** : SK førte i 1848 fem journaler: NB4 (taget i brug den 28. dec. 1847) - NB8 (taget i brug den 26. nov. 1848).

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 4

◀ **og 49** : SK førte i 1849 seks journaler: NB9 (taget i brug den 2. jan. 1849) - NB14 (taget i brug den 9. nov. 1849). Der sigtes måske også til »Mit Forhold til 'hende'. / d. 24 Aug 49. / noget Digterisk«, svarende til notesbog 15 i SKS 19, 431-445.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 4

◀ **vistnok** : rigtignok, bestemt.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 5

◀ **et Produktivt** : dvs. et strejf af digtning.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 5

◀ **jeg aldrig vilde blive forsøgt i at skulle arbejde for Udkommet** : sml. fx journaloptegnelsen NB20:83 fra 1850: »Jeg har fra tidlig Tid haft en Pæl i Kjødet, og frygtelige Qvaler blandt andre Isolationens, som ingenlunde var med min gode Villie. Havde jeg ikke haft Formue og været nødsaget til at arbejde for mit Udkomme, maatte jeg have sat Alt ind paa at faae dette Onde bort ell. styrte. Nu havde jeg Formue – og jeg forstod mig i, at Lidelsen saa ved Guds uendelige Kjerlighed just var igjen Trykket, der løftede mig over det Almindelige. Men saa var det mit Haab, at Næringsssorger skulde jeg ikke forsøges i«, SKS 23, 440. – **forsøgt**: (hårdt) prøvet.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 21

◀ **jeg meente at skulle døe meget ung** : SK gav flere gange udtryk for, at han formentlig ville dø, inden han fyldte 33 år. Jf. journaloptegnelsen NB:210, som er skrevet umiddelbart efter 5. maj 1847, da SK blev 34 år: »Forunderligt, at jeg er fyldt 34 Aar. Det er mig aldeles ubegribeligt; jeg var saa sikker paa at døe inden den Geburtsdag ell paa den, at jeg virkelig kunde fristes til at antage, at min Geburtsdag er feil angivet, saa jeg dog døer paa den 34de«, SKS 20, 122f. Den 19. maj samme år skrev han til broderen P.C. Kierkegaard: »Den Fødselsdag, til hvilken Du gratulerer, og om hvilken Du siger, at den 'i de Dage, mod Sædvane, flere Gange har været Dig i Tanker', den Fødselsdag har ogsaa ofte og længe forud været mig i Tanker. Jeg blev nemlig 34 Aar gammel. Dette er i en vis Forstand kommet mig aldeles uventet. Det forundrede mig allerede meget i sin Tid – ja, nu kan jeg da gjerne sige det uden at frygte for at forstyrre – at Du blev 34 Aar gl. Baade Fader og jeg havde den Idee, at ingen i vor Familie skulde blive over 34 Aar. Hvorlidet jeg nemlig ellers var enig med Fader, saa havde vi i enkelte sæere Ideer et væsentligt Berøringspunkt, og i saadanne Samtaler var Fader altid næsten begejstret for mig, fordi jeg med levende Phantasie kunde udmale og med dristig Consequents forfølge Ideen. Det var overhovedet besynderligt med Fader, at hvad han havde meest af var hvad man mindst tænkte paa, var Phantasie, rigtignok tungsindig Phantasie. Det 34de Aar skulde altsaa være Grændsen, og Fader skulde overleve os alle. Saaledes er det nu ikke skeet – jeg gaaer i mit 35te Aar«, B&A bd. 1, s. 166f.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 22

◀ **fordi jeg meente, at Gud ... vilde holde denne Lidelse ... fra mig** : sml. journaloptegnelse NB20:85 fra 1850, hvor SK skriver: »Paa Grund af den Mishandling og Pøbelagtighed jeg har været udsat for, følte jeg Trang til at omgive mig med en vis Fornemhed, som kostede meget, uagtet jeg kun lidet havde Raad dertil. Dog forstod jeg det saaledes for Gud, at jeg havde jo Pengene og altsaa skulde jeg takkende benytte dem. Glad takkende for hvad Overordentligt der var mig betroet, ene levende for denne Sag, forstod jeg mig for Gud, at jeg ogsaa pecuniært turde ødsle. Piint i indre Qvaler, sat i smertelig Isolation udenfor det Almene, saa det var gjort mig saa saare vanskeligt at arbejde for Udkommet, forstod jeg mig for Gud i, at jeg jo havde Formue, og at den vel vilde holde ud saa længe jeg levede. Farer for Ideen var jeg redebon nok til at udsætte mig for; men saa forstod jeg det som en Mildning der var indrømmet mig at jeg maatte leve sorgløst i Henseende til Udkommet«, SKS 23, 441.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 23

◀ **Da jeg forlod »hende«** : sigter til Regine Olsen (1822-1904), datter af Regina Frederikke og Terkild

Olsen. SK var forlovet med Regine i godt et år, fra 10. sept. 1840 til 12. okt. 1841, hvor han hævede forlovelsen endegyldigt; jf. journaloptegnelsen NB14:44.a, fra nov. 1849, i SKS 22, 369m,1-9, og kommentaren dertil. Regine Olsen blev 28. aug. 1843 forlovet med J.F. Schlegel og gift med ham 3. nov. 1847 i Vor Frelzers Kirke på Christianshavn. Sit forhold til Regine Olsen har SK tilbageskuende beskrevet i »Mit Forhold til 'hende'. / d. 24 Aug 49. / noget Digterisk«, svarende til notesbog 15 i SKS 19, 431-445.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 29

◀ **blive færdig med »Enten - Eller«** : Efter at have forsvaret sin disputats *Om Begrebet Ironi* 29. sept. 1841 og brudt med Regine Olsen (257,29) rejste SK den 25. okt. 1841 til Berlin, hvor han bl.a. arbejdede intensivt på manuskriptet til *Enten-Eller*. Han vendte hjem fra Berlin den 6. marts 1842, og *Enten - Eller* blev færdig fra trykkeriet 15 febr. 1843. Se »Tekstredøgørelse« til *Enten - Eller* i SKS K2-3, 38-58.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 30

◀ **»Forførerens Dagbog« var jo for at støde fra** : I en udateret optegnelse i notesbog 15 fra 1849 (257,29) skriver SK: »'Forførerens Dagbog' er skrevet for hendes Skyld for at støde fra.« Hertil føjes i marginen: »'Forførerens Dagbog' var vistnok beregnet paa at støde fra - og jeg veed nok hvad jeg gjennemgik for Agonier i Anledning af Udgivelsen, fordi min Tanke var som min Hensigt, at hidse alle Mskers Forbittrelse mod mig, noget der rigtignok aldeles mislykkedes især hvad Publikum angaaer, der jublende modtog mig«, SKS 19, 437. Jf. den udaterede optegnelse NB10:185 fra 1849, i SKS 21, 354,10-11: »Enten - Eller, især 'Forførerens Dagbog' har jeg skrevet for hendes Skyld, for at klare hende ud af Forholdet.«

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 31

◀ **»Frygt og Bæven«** : *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik* (1843) udkom under pseudonymet Johannes de silentio (248,2).

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 32

◀ **»naar Barnet skal vænnes fra, da sværter Moderen sit Bryst«** : citat fra »Stemning« nr. I, i *Frygt og Bæven* (1843), hvor det hedder: »Naar Barnet skal vænnes fra, da sværter Moderen sit Bryst, det var jo og Synd, at Brystet skulde see lifligt ud, naar Barnet ikke maa faae det. Saa troer Barnet, at Brystet har forandret sig, men Moderen hun er den samme, hendes Blik er kjærligt og ømt som altid. Held den, der ikke behøvede forfærdeligere Midler for at vænne Barnet fra!«, SKS 4, 108; jf. variationerne i »Stemning« nr. II-IV.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 32

◀ **og saa ud paa en Præstegaard** : SK overvejede ofte at holde op som forfatter og søge et præsteembede på landet. Hvad tidspunktet efter udgivelsen af *Enten - Eller* angår, se kap. 3, »Styrelsens Part i mit Forfatterskab«, i anden del af *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (posthumt udgivet 1859 af P.C. Kierkegaard), hvor det hedder: »I en vis Forstand var det slet ikke min Tanke at blive religiøs Forfatter. Min Tanke var, saa hurtigt som muligt at udtømme det Digteriske - og saa ud paa en Landsby-Præstegaard. (...) Det jeg havde tænkt mig som det energiske Udtryk for, at jeg havde været den Religiøse, og den Pseudonyme en mig Fremmed, var den brade Overgang: umiddelbart at søge ud paa Landet som Landsbypræst. Imidlertid var Produktivitetens Trang i mig saa stor, at jeg ikke kunde det anderledes, jeg lod de to opbyggelige Taler komme ud [i maj 1843], og jeg forstod mig selv med Styrelsen«, s. 66 (SV2 13, 611).

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 33

◀ **jeg gjorde glimrende Lykke** : 258,5.

I trykt udgave: Bind 25 side 257 linje 38

◀ **betræffende** : med hensyn til.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 1

◀ **en saa enorm Produktivitet i saa kort Tid** : her sigtes til, at SK skrev *Enten - Eller* stort set i løbet af ca. 16 måneder, fra okt. 1841 til jan. 1843.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 4

◀ **en saadan Sensation her hjemme** : *Enten - Eller* udkom i et oplag på 525 stk. og var allerede udsolgt i 1845, jf. tekstredøgørelsen i SKS K2-3, 61. Det er det mest anmeldte af de pseudonyme skrifter, og især »Forførerens Dagbog« vakte opsigt. I 1843 blev *Enten - Eller* således anmeldt anonymt i *Fædrelandet*, nr. 1155, 20. feb.; anonymt i *Dagen* nr. 52, 22. feb.; anonymt (formentlig af C. Rosenhoff) i en længere note til »Episode af 'Forførerens Dagbog'« i *Den Frisindede*, nr. 23, 23. feb. (ktl. U 34); af J.L. Heiberg i »Litterær Vintersæd« i *Intelligensblade* udg. af J.L. Heiberg, bd. 1-4, Kbh. 1842-44; bd. 2, nr. 24, 1. marts 1843 (ktl. U

56), s. 285-292; af M.A. Goldschmidt (244m,4) i *Corsaren*, nr. 129, 10. marts, sp. 1-3, hvor det hedder: »Denne Forfatter er en mægtig Aand, han er en Aandsaristocrat, han spotter over den hele Menneskeslægt, viser dens Jammerlighed; men han har en Berettigelse dertil, han er en usædvanlig Aand« (sp. 1). Desuden blev værket anmeldt af en anonym (formentlig redaktionssekretær J.P. Grüne) i »Fragmenter af en Brevvexling« i *Forposten*, nr. 11-15, 12. marts til 9. april; af J.F. Hagen i *Fædrelandet*, nr. 1227f., nr. 1234 og nr. 1241, 7. til 21. maj, (ktl. U 39); og af H.P. Kofoed-Hansen under mærket »K.-H.« i *For Literatur og Kritik. Et Fjerdingaarsskrift*, udgivet af Fyens Stifts literære Selskab, bd. 1, Odense 1843, 16. okt., s. 377-405. Jf. også *Corsaren*, nr. 269, sp. 14.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 5

◀ **Ved hvert ny Skrift tænkte jeg bestandigt, nu maa Du bryde af** : jf. journaloptegnelsen NB11:114, fra 1849, hvor det hedder: »Den Tanke, at naae sit Høieste – og saa, saa bryde absolut af, som nu for at blive ved Mit, at naae mit Høieste qua Forf. og saa absolut bryde af og aldrig sætte Pen mere til Papiret, denne Tanke (selv om jeg kunde realisere den) er ingenlunde en religiøs Tanke, men en verdslig-stolt Tanke.« I marginen tilføjer SK: »en Tanke, der rigtignok meget tidligt var i mig og har fulgt mig«, SKS 22, 64.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 14

◀ **Meest afgjørende ... i Forhold til »Afsluttende Efterskrift«** : Se fx journaloptegnelsen JJ:415, dateret 7 feb. 1846, hvor det hedder: »Min Idee er det nu at uddanne mig til at blive Præst[.] Jeg har i flere Maaneder bedet Gud om at hjælpe videre, thi for mig har det nu længere staaet tydeligt, at jeg ikke bør være Forfatter mere, hvilket jeg nemlig enten kun vil være ganske ell. slet ikke. Af den Grund har jeg heller ikke samtidigt med Korrektoren begyndt paa noget Nyt, men kun paa den lille Anmeldelse af de to Tidsaldere, der atter er afsluttende«, SKS 18, 278. Jf. også NB:7, fra marts 1846, NB:57, fra nov. 1846, og NB2:136, fra aug. 1847 (i SKS 20, 19, 51 og 194), NB10:16, fra feb. 1849 (i SKS 21, 264), NB12:110, fra aug. 1849 (i SKS 22, 205), samt NB13:35, fra okt. 1849, og NB14:137, fra dec. 1849 (i SKS 22, 296 og 422). *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* udkom 27. feb. 1846.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 15

◀ **da skrev jeg den Linie om Corsaren** : hentyder til, at SK bad om 'at komme i Corsaren' og tog polemikken mod bladet op »for Andres Skyld«, som det hedder i »Det dialektiske Resultat af en literair Politiforretning« (SV2 13, 468-471; s. 468), der udkom under navnet Frater Taciturnus i *Fædrelandet* (225,24) 10. jan. 1846 (nr. 9, sp. 65-68). SK følte SK sig chikaneret på gaden som følge af *Corsarens* svar (226,27). – **Corsaren**: I okt. 1840 grundlagde M. A. Goldschmidt (244m,4) det satiriske ugeskrift *Corsaren* og var indtil okt. 1846 bladets egl. redaktør. Bladets satiriske artikler blev suppleret med tegninger af Peter Klæstrup, som bidrog til at give det et stort publikum. I midten af 1840'erne udkom bladet i et oplag på o. 3.000, dobbelt så mange som det førende liberale dagblad *Fædrelandet* kunne præstere og kun nogle hundreder færre end den halvofficielle avis *Berlingske Tidende* (271,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 17

◀ **at være her** : dvs. i København.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 21

◀ **Da kom 48** : Europa var i året 1848 præget af revolutioner og politiske omvæltninger. I Danmark gav Chr. VIII's død den 20. jan., efterretningerne om Februarrevolutionen i Paris og rygterne om oprør i de ty. hertugdømmer Slesvig og Holsten (som hørte under den da. krone) anledning til enevældens fald i marts. Snart derefter udbrød Treårskrigen el. den første Slesvigske Krig fra april 1848 til feb. 1851. I oktober trådte Den grundlovgivende Rigsforsamling sammen for at skrive en fri forfatning, hvilket resulterede i *Danmarks Riges Grundlov* (af 5. juni 1849). Under disse politiske uroligheder havde SK sit mest produktive år. Han skrev bl.a. *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (posthumt udgivet 1859 af P.C. Kierkegaard), hvori 1848 skildres som en opløsnings tid, der har gjort alt til politik (se s. 47-49 (SV2 13, 593f.)). I forbindelse med *Synspunktet* har SK i en kladder bemærket: »Selv nu i 48 seer det rigtignok hidtil ud som var Alt Politik; men det vil nok vise sig, at Katastrophen omvendt svarer til Reformationen: da saae Alt ud som religiøs Bevægelse og blev Politik; nu seer Alt ud som Politik, men vil blive religiøs Bevægelse« (*Pap.* IX B 63,7, s. 363). Sml. journaloptegnelsen NB20:86 fra 1850, der bærer overskriften »Svinget i Xstdommens Opfattelse foranlediget ogsaa ved Aaret 48«, hvor SK skriver: »Striden om Xstd. vil ikke mere blive en Strid om den som en Lære. (Dette er Striden mellem Orthodoxie og Heterodoxie). Der vil (foranlediget ogsaa ved de sociale og communistiske Bevægelser) blive stridt om den som en Existents«, SKS 23, 441f.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 24

◀ **Overskuelse** : overblik.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 24

◀ **Styrelse** : dvs. Guds Styrelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 26

◀ **træde i Charakter deraf** : komme i overensstemmelse dermed.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 30

◀ **Dertil valgtes Prof. Nielsen ... havde søgt Tilnærmelse**: 244,3.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 36

◀ **Herom findes nok baade i Journalerne og andetsteds paa løse Papirer** : se fx journaloptegnelserne NB6:74-76, NB7:6, NB7:114 og NB10:32, i SKS 21, 57-59, 78f., 139 og 273; NB14:90, i SKS 22, 397-400. Jf. desuden en samling optegnelser fra 1849-53 (*Pap. X 6 B 83-102*, s. 91-125) og et udkast til en artikel »Angaaende mit Forhold til Hr. Prof. R. Nielsen« fra o. 1849-50 (*Pap. X 6 B 124*, s. 164f.)

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 37

◀ **overtage det Overordentlige i Charakter**: udtrykke i din person.

I trykt udgave: Bind 25 side 258 linje 40

◀ **længst** : for længst, for lang tid siden.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 2

◀ **at slaae af** : dvs. at slå af på fordringen.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 4

◀ **endeliggjør** : indretter det således, at noget har sit mål i den endelige verden.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 5

◀ **Summa Summarum** : lat., summernes sum; det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 10

◀ **Indøvelse i Xstd.** : If. bogtrykkeriet Bianco Lunos (se følgende kommentar) *Erindringsbog for 1850*, løbenr. 590, blev manuskriptet til *Indøvelse i Christendom* afleveret til sætning og trykning den 20. aug. 1850. SK må derfor forveksle værket med *Sygdommen til Døden*, der blev indleveret til trykkeriet den 29. juni 1849 (Aller Press, arkiv for Bianco Lunos Bogtrykkeri. Bianco Lunos *Erindringsbog for 1849*, løbenr. 442).

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 12

◀ **Jeg skrev til Bogtrykkeriet, der forlangtes Manuskript næste Dag** : Denne korrespondance ml. SK og bogtrykkeriet er ikke bevaret. Jf. journaloptegnelsen NB14:12 fra slutningen af 1849, hvor SK omtaler omstændighederne ved afleveringen af trykmanuskriptet til *Sygdommen til Døden* (1849): »Jeg skrev da til Bogtrykkeriet og bestilte Sættere og at 'der skulde sættes Fart i'. Jeg modtager Beskeed fra Bogtrykkeriet, at Alt var færdigt, og om de maatte faae Manuscript. Just som det var skeet, faaer jeg at vide, at Etatsraad Olsen var død [259,13]«, SKS 22, 350. – **Bogtrykkeriet**: dvs. Bianco Lunos bogtrykkeri. Den da. bogtrykker Christian Peter Bianco Luno (1795-1852) opnåede i 1831 privilegium til at oprette et nyt bogtrykkeri i København og blev i 1847 udnævnt til kgl. hofbogtrykker. Trykkeriet havde siden 1838 haft til huse i Østergade (se kort 2, C2). På nær *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandling* (1849), der blev produceret hos Louis Klein, blev alle SKs bøger trykt hos Bianco Luno.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 12

◀ **da dør Etatsraad Olsen** : Terkild el. Terkel Olsen (1784-1849), chef for Hoved- og Kontrabogholderkontoret under Finansdepartementet, far til Regine Olsen (257,29). Den 29. juni 1849 bragtes i *Adresseavisen* nr. 150 følgende dødsannonce: »Natten mellem den 25de og 26de Dennes bortkaldte Herren efter 40 Aars Ægteskab min elskede Mand, mine 6 Børns Fader, Terkild Olsen, Etatsraad og Ridder af Dannebrog. / Regina Olsen, født Mallings.« Jf. journaloptegnelsen NB12:28, i SKS 22, 160. – **Etatsraad**: egl. 'virkelig etatsråd', en titel, som if. rangforordningen af 1746 (med ændringer 1808) var placeret i 3. klasse (af i alt ni) som nr. 3. Terkild Olsen fik titel af 'virkelig etatsråd' den 28. juni 1840.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 13

◀ **blev den sidste Produktivitet pseudonym** : der sigtes til *Sygdommen til Døden* (1849) og *Indøvelse i*

Christendom (1850), som begge udkom under pseudonymet Anti-Climacus.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 16

◀ **Optegnelser - fra 48 og 49** : 257,4.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 25

◀ **betyde mig** : betyde for mig.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 26

◀ **muligt** : muligvis.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 30

◀ **Narrestreeg** : dvs. narrestreg; et naragtigt foretagende.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 33

◀ **Charakter-Betjeningen** : dvs. varetagelsen (af noget, fx en idé) i form af personlighed og handling.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 35

◀ **aabenbart** : ganske åbenlyst, klart nok.

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 40

◀ **der er en evig Fortabelse** : hentyder formentlig til 2 Thess 1,9, hvor Paulus skriver om dem, der ikke kender Gud og ikke er lydige mod evangeliet om Jesus Kristus, at de skal »lide Straf, en evig Fortabelse, fra Herrens Ansigt, og fra hans Magtes Herlighed« (NT-1819); jf. Matt 25,46, hvor der er tale om »den evige Pine« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 259 linje 40

◀ Mit **Bestik**: positionsbestemmelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 260 linje 23

◀ **Før 48 maatte man vel ansee Oppositionen næsten for det Mægtige** : hentyder formentlig til den oppositionelle presses (225,24) afgørende betydning for, at kong Frederik VII den 21. marts 1848 fraskrev sig sin enevoldsmagt.

I trykt udgave: Bind 25 side 260 linje 25

◀ **Biskop Mynster** : 238,32.

I trykt udgave: Bind 25 side 260 linje 27

◀ **at skuffe** : at illudere, at blænde.

I trykt udgave: Bind 25 side 260 linje 28

◀ **selv har han jo ogsaa sat sig = Goldschmidt** : Hentyder til Mynsters positive omtale af Goldschmidt (244m,4) i *Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark*, Kbh. 1851 (244m,1).

I trykt udgave: Bind 25 side 260 linje 32

◀ **Nu er Reaktionen indtraadt, Oppositionen er svækket** : 243,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 260 linje 34

◀ **forskylder** : forvolder, er skyld i.

I trykt udgave: Bind 25 side 261 linje 1

◀ **sandseligt** : her: i ydre, verdslig henseende.

I trykt udgave: Bind 25 side 261 linje 13

◀ **d. 1 Martz 1854** : som i 1854 var askeonsdag.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 2

◀ **Nu er han død** : Biskop J.P. Mynster (238,32) døde 30. jan. 1854, 78 år gammel. I denne anledning skrev *Berlingske Tidende* allerede samme dag på forsiden: »Med Veemod vil det Budskab høres trindt om i Landets Egne, at Jacob Peter Mynster, Sjællands Biskop, den danske Kirkes Pryd, den christelige Troes store Vidne, har endt sit Livs Bane«, nr. 25, 30. jan. 1854. Begravelsen fandt sted tirsdag den 7. feb. 1854.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 4

◀ **som det med Goldschmidt** : 244m,1.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 12

◀ **prædiket Xstd. fast i et Sandsebedrag** : sml. journaloptegnelsen NB21:15, betitlet »Mynster – og jeg«, fra sept. 1850, hvor SK bruger samme formulering om Mynster: »M. har prædiket Xstd. ind i et Sandsebedrag og fast i et Sandsebedrag«, SKS 24, 17.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 17

◀ **min tungsendige Hengivenhed for min afdøde Faders Præst** : Som første residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København var J.P. Mynster skriftefader for SKs far, dog først fra 1820 og kun frem til 1828, da Mynster blev slotspræst. Om SKs pietet, dvs. ærbødighed over for J.P. Mynster, jf. journaloptegnelsen NB6:55, hvor det hedder: »min Pietet for Mynster var mig Noget givet, Noget jeg skulde vise«, SKS 21, 40. Gang på gang knytter SK denne pietet sammen med faderen. Således skriver han 1847 i journalen NB2:267, at han er »opdragen ved Mynsters Prædikener – af min Fader«, SKS 20, 240,22. – **Faders:** SKs fader, Michael Pedersen Kierkegaard – døbt Michel – blev født 12. dec. 1756 i Sædding. Som 11-årig blev han i 1768 sendt til København, hvor han kom i lære hos sin morbror, hosekræmmer Niels Andersen. Udlært i faget løste han i dec. 1780 borgerskab som hosekræmmer i København, og otte år senere opnåede han tilladelse til at importere og videresælge større udenlandske varepartier af sukker, sirup og kaffe (handel en gros). Dygtigt købmandskab gjorde ham til en velhavende mand, så han i en alder af 40 år kunne trække sig tilbage med en betragtelig formue, som han i tiden efter yderligere forøgede, formentlig som rentier og investor. I maj 1794 havde han giftet sig med Kirstine Røyen, som døde barnløs i marts 1796. Godt et år efter giftede han sig, 26. april 1797, med Ane Lund; med hende fik han syv børn, hvoraf SK var det yngste. I 1803 flyttede M.P. Kierkegaard med familie til Hillerød, men vendte i 1805 tilbage til København og bosatte sig i Østergade 9 (se kort 2, C2), indtil han i 1809 købte huset på Nytorv 2 (se kort 2, B1-2). Her døde han 81 år gammel efter kort tids sygdom 9. aug. 1838.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 18

◀ **i hvorvel** : selv om, skønt.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 21

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 22

◀ **Oprindelige ... til en Triumph for Mynster** : sigter formentlig til SKs overvejelser i 1850 om at dedicere hele sit forfatterskab til Mynster, *Pap.* X 6 B 162-170. SK har også påtænkt en lovtale over Mynster (jf. NB11:227, i SKS 22, 138), nemlig nr. 2 »De dialektiske Forhold: det Almene, den Enkelte, den særlige Enkelte« (fra kap. I i *Bogen om Adler*, jf. *Pap.* VII 2 B 235, s. 33,19 - 53,34; om Mynster se s. 43,7-45,10) i *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger*, der blev skrevet i 1846-47, men tilrettelagt i sommeren 1848; den indgik siden som nr. 2 i *Tre ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (214,5), men blev dog aldrig udgivet af SK. Jf. journaloptegnelsen NB24:125 fra 1851, i SKS 24, 401,10-20.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 24

◀ **jeg tænkte paa, at jeg vel muligen selv kunde døe** : 257,22.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 32

◀ **jeg var tværtimod i Kirke hos Kolthorf** : If. *Adresseavisen* fra 24. dec. 1853, nr. 302, prædikede E.V. Kolthoff 2. juledag ved højmessen i Helliggeistes Kirke (fra 1881 kaldet Helligåndskirken (se kort 2, B2-C2)). – **Kolthorf:** dvs. Ernst Vilhelm Kolthoff (1809-90), da. teolog og præst. Han blev lic.theol. i 1834 og forelæste i en periode som privatdocent ved Københavns Universitet. 1837-41 var han anden residerende kapellan ved Vor Frelsers Kirke på Christianshavn, fra 1843 anden residerende kapellan ved Holmens Kirke, indtil han i 1845 blev residerende kapellan (1856-80 sognepræst) ved Helligåndskirken i København.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 36

◀ **betydede mig** : kan både betyde 'betød for mig' og 'lod mig forstå, tilkendegav for mig'.

I trykt udgave: Bind 25 side 262 linje 37

◀ **det var den sidste Gang M. prædikede** : If. *Adresseavisen* fra 24. dec. 1853, nr. 302, prædikede biskop Mynster 2. juledag ved højmessens kl. 10 i Christiansborg Slotskirke (se kort 2, B2). Jf. J.P. Mynster *Meddelelser om mit Levnet*, Kbh. 1854, der averteres som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 84, den 8. april 1854; udgiveren F.J. Mynster skriver i bogens afsluttende bemærkning, at »hans [J.P. Mynsters] Tilhørere vare enige i, at de næsten aldrig havde hørt ham prædike med en saadan Kraft og Begejstring, som afvigte anden Juledag. Og dette var hans sidste Prædiken!«, s. 292.

I trykt udgave: Bind 25 side 264 linje 1

◀ **Styrelse** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 25 side 264 linje 2

◀ **fordi jeg pecuniært ikke kunde holde ud med ham** : sigter formentlig til, at SK ikke længere kunne leve af en solid formue og ikke fandt sine indtægter fra forfatterskabet tilstrækkelige (227,26). At SK synes at kunne forudsætte biskop J.P. Mynsters kendskab til sin økonomiske situation, står formentlig i sammenhæng med, at han i marts 1849 opsøgte bispen »og lod et Ord falde i Retning af Ansættelse« ved pastoralseminariet, jf. NB10:89, i SKS 21, 303. Jf. endvidere journaloptegnelsen NB18:7 med titlen »Taktiken mod mig«, skrevet mellem 15. og 19. maj 1850, i SKS 23, 258f.

I trykt udgave: Bind 25 side 264 linje 9

◀ **oftere anbragte i Samtale ... hvo der kan holde længst ud** : Det vides ikke, hvilken af samtalerne med J.P. Mynster SK sigter til. – **hvo**: hvem.

I trykt udgave: Bind 25 side 264 linje 10

◀ **da man ved Hjælp af Djævelen forklarede noget af det meest Vanskelige i Xstd** : Af journaloptegnelsen NB25:63 fra 1852 fremgår, at SK her sigter til en opfattelse, Luther (219,7) flere gange giver udtryk for. Der skriver SK, at »meget af Det, som Luther (ved Hjælp af en Forklaring der egl. selv trænger til en Forklaring) forklarede af at Djævelen spiller med – ret som var da Djævelen istand til at sætte Gud virkelige Grændser: det lader sig forklare af Misforholdet mellem Guds uendelige Majestæt og Msket«, SKS 24, 479. Det hentyder til passager, hvor Luther tilskriver djævelen en stor indflydelse på menneskenes ulykker og uheld. Jf. fx evangelieprædikenen til 4. søndag efter helligtrekonger over Matt 8,23-27 (Jesus stiller stormen på søen) i *En christelig Postille* (237,16) bd. 1, s. 168-175, hvor de »onde og unyttige Spotte-Tunger« tillægges følgende replik: »Tilforn [Før], inden denne Lære [kristendommen] opkom, var det saa dejligt stille, og vi havde det saa godt, som vi kunde ønske os det; nu derimod er der flere Ulykker paa Færde, end Nogen kan opregne: Sekter, Krig, Oprør, Dyrtid og al Jammer.« Derefter fortsætter Luther: »Hvo [Den] som nu vil stoppe Munden paa disse Bespottere, han sige til dem: 'Kjære, har du aldrig læst i Evangeliet, at der flux rejser sig et Stormvejr, saasnart Christus kommer i Skibet og ud paa Havet?' Evangeliet er uskyldigt i alt Dette. Al Skyld maa tilskrives Djævelen og vor Utaknemmelighed«, s. 169, sp. 2. Jf. journaloptegnelsen NB7:35 fra 1848, hvor det hedder: »Luthers Fremgangsmaade er ligesom naar man i Forhold til et Barn lærer det at henføre alt det Gode til Gud – det Onde kommer fra onde Msk, en slem Mand o: s: v.: Det er udialektisk. Saaledes ogsaa med Luthers Opfattelse af Xstd, han deler: det Gode henføres til Xstd, alle Lidelser, Anfægtelse o: s: v.: komme fra Djævelen.« SKS 21, 93f.

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 2

◀ **slaaer sig Uheld dertil** : støder uheld til, følger uheld med.

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 4

◀ **Gud var de gode Gavers Giver** : hentyder til Jak 1,17: »Alle gode og fuldkomne gaver kommer ned fra oven, fra lysenes fader, hos hvem der ikke findes forandring eller skiftende skygge.« Jf. også Matt 7,9-11, hvor Jesus siger: »Eller hvem af jer vil give sin søn en sten, når han beder om et brød, eller give ham en slange, når han beder om en fisk? Når da I, som er onde, kan give jeres børn gode gaver, hvor meget snarere vil så ikke jeres fader, som er i himlene, give gode gaver til dem, der beder ham!«

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 9

◀ gjorde det **Gud paa Trods**: på trods mod Gud, for at trodse Gud.

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 10

◀ **Gud, som er Kjerlighed** : hentyder dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er

kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 21

◀ **han er dog ogsaa Aand**: hentyder til Joh 4,24, hvor Jesus siger: »Gud er ånd, og de, som tilbeder ham, skal tilbede i ånd og sandhed.«

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 21

◀ og **er saa**: forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 33

◀ sig **skuffe** af: blænde, bedrage.

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 36

◀ **holde sig til Gud** : allusion til Jak 4,8: »Hold jer nær til Gud, så vil han holde sig nær til jer«.

I trykt udgave: Bind 25 side 265 linje 39

◀ **denne Verden ligger i det Onde** : hentyder til 1 Joh 5,19: »Vi vide, at vi ere af Gud, og den ganske Verden ligger i det Onde« (NT-1819). – **ligger i**: er underkastet, befinder sig i.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 3

◀ **Christus siger ... hvo har sat mig til Skifter og Deler** : henviser til Luk 12,13-14: »Men En af Folket sagde til ham [Jesus]: Mester, siig min Broder, at han skifter Arv med mig. Men han sagde til ham: Menneske! hvo [hvem] haver sat mig til Dommer eller Deler imellem Eder?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 8

◀ **skifte og dele** : oprindelig middelalderlig juridisk formel, der betyder 'dele og (derefter) fordele', især m.h.t. arv; foretage en fordeling, så hver får sin retmæssige part.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 10

◀ **Blodet i Nadveren negtet Lægfolk** : dvs. at lægfolket kun måtte modtage brødet under nadveren, mens de gejstlige modtog både brødet og vinen, kaldet nadveren under begge skikkelser (lat. sub utraque specie). Fra det 12. årh. blev det mere og mere almindeligt i den rom.-kat. kirke, at vinen ikke blev givet til lægfolket, men kun nydt af præsten, jf. H.E.F. Guerike *Handbuch der Kirchengeschichte*, 3. udg., bd. 1-2 [med fortløbende paginering], Halle 1838 [1833], ktl. 158-159; bd. 1, s. 545f. Denne skik blev fastslået af konciliet i Konstanz i 1415 og stadfæstet af koncilierne i Trient i årene 1545-47, 1551-52 og 1562-63.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 15

◀ **»Skjenk« (...)** som **Skjenk** : ordspil på »skænke« i betydning af 'det, der skænkes, en (spirituøs) drik' og 'det, der gives uden vederlag; gave, foræring'.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 24

◀ **skjenker vor Herre det Hele** : sparer vor Herre for det hele. Måske er der tale om en germanisme, idet ty. »jemanden etwas schenken« også kan betyde »bære over med, spare nogen for noget«.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 25

◀ **han sidder nu for sidste Gang tilbords med sine Disciple** : hentyder til fortællingen om Jesu sidste påskemåltid i Luk 22,7-23. Her siger Jesus til de tolv apostle: »Jeg har længtes meget efter at spise dette påskemåltid sammen med jer, før jeg skal lide, for jeg siger jer: Jeg skal aldrig mere spise det, før det fuldendes i Guds rige«, v. 15-16, jf. v. 17.18.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 31

◀ **dette er mit Blod, som udgydes for Eder** : hentyder til Jesu ord ved nadverens indstiftelse, jf. Luk 22,19-20: »han tog Brødet, takkede, og brød det, og gav dem [disciplene] det, og sagde: dette er mit Legeme, hvilket gives for Eder; dette gjører [gør dette] til min Ihukommelse. Ligesaa tog han og [også] Kalken, efterat de havde holdt Nadvere [aftenmåltid], og sagde: denne Kalk er det nye Testament i mit Blod, hvilket udgydes for Eder« (NT-1819). Se endvidere indstiftelsesordene i nadverritualet i *Forordnet Alter-Bog* (244,33), s. 253f.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 33

◀ **der forstaaes under** : dvs. der underforstås.

I trykt udgave: Bind 25 side 266 linje 34

◀ **en langvarig lærd Strid om Sacramentet sub utraque specie** : hentyder formentlig til de stridigheder, der opstod, da husitterne begyndte at uddele nadveren 'sub utraque specie' (lat., under el. i begge skikkelser – nemlig både brødet og vinens). Dette blev fordømt af konciliet i Konstanz i 1415; ikke desto mindre fortsatte både de reformradikale taboritter og de mere reformmoderate utraquister blandt husitterne at praktisere denne nadverform. Spørgsmålet blev taget op igen af koncilierne i Trient (1545-63), jf. Guerike *Handbuch der Kirchengeschichte* (266,15) bd. 1, s. 684-686.

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 3

◀ **Cyprian** : 242,35.

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 5

◀ **betræffende** : hvad angår (spørgsmålet).

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 6

◀ **naar man forlanger ... formene dem Xsti Blod** : SK refererer kort sammenfattende følgende passage i afsnittet »Cyprian« i *Die Kirche Christi und ihre Zeugen* (222,13), bd. 1, 1. del, hvor Böhringer citerer Cyprian: »'die, welche wir gegen den Feind sicher wissen wollen, müssen wir mit dem Schutze des Leibes und Blutes Christi bewahren, durch den Schutz der Speise des Herrn bewaffnen; denn wie könnten wir sie auffordern, bei Bekenntnis des Namens ihr Blut zu vergiessen, wenn wir ihnen bei Bekenntniss des Namens das *Blut* Christi versagen?'«, s. 424.

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 7

◀ **Guds Majestæt** : bibelsk udtryk, jf. Luk 9,43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 10

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 14

◀ **Differentsen** mell. Msk. og Msk.: forskel i begavelse, evner o.l.

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 24

◀ **her stikker det** : her ligger det. Sml. talemåderne 'her stikker knuden' og 'her stikker hemmeligheden'.

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 30

◀ **gesvindt** : hurtigt, overfladisk, letsindigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 267 linje 35

◀ **kommer galt fra det** : kommer galt af sted.

I trykt udgave: Bind 25 side 268 linje 7

◀ **bona fide** : lat., i god tro, i en god hensigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 268 linje 12

◀ **naar saa er** : når det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 25 side 268 linje 16

◀ **Alcibiades er den Retfærdige ... just det ville vi ikke taale** : SK synes at forveksle Alcibiades med Aristeides, om hvem det fortælles hos Plutark, at han for sin fortræffeligheds skyld blev beundret og fik tilnavnet »den retfærdige« af athenienserne. Plutark fortsætter: »Imidlertid gjorde just det samme Tilnavn, der før havde gjort Aristeides saa elsket, ham siden efter misundt, især da Themistokles udsprede blant Folket, at Aristeides, ved selv at paadømme og afgjøre alle Stridigheder, tilintetgjorde de offentlige Domstole, og hemmelig søgte at tilvende sig selv Enehæderømmet, uden just at ville betjene sig af de

hermed forbundne Hæderstegn. Folket, allerede stolt nok af sin vundne Seier, holdt sig selv værdig til den høieste Magt, og var opbragt mod Alle og Enhver, hvis Navn og Anseelse ophøiede dem over Mængden. Fra alle Sider strømmede de derfor til Byen og landsforviste Aristides, under Paaskud af at de frygtede for, at han skulde tiltage sig Enehæderømmet, men i Grunden ikkun fordi de vare misundelige over hans almindelige Anseelse«. I forlængelse heraf hedder det hos Plutarch: »Man fortæller, at da Ostrakismen gik for sig mod Aristides, kom en ganske uopdragen Mand, der ikke selv kunde skrive, til Aristides, som han ansaae for en anden simpel Borger, og leverede ham sin Skal, med Anmodning om at skrive derpaa Navnet Aristides. Aristides studsede og spurgte ham, om denne Mand da havde gjort ham noget, men han svarede: 'Nej, aldeles Intet; jeg kjender ham ikke engang, men jeg ærgrer mig over altid at skulle høre tale om *den Retfærdige, den Retfærdige*.' Aristides svarede da ikke et Ord, men skrev kun sit Navn og leverede ham Skallen tilbage«, *Plutarch's Levnetsbeskrivelser, oversatte af det Græske og forsynede med Anmærkninger* ved Stephan Tetens bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 3, 1804, s. 323-392; kap. 7, s. 339f. hhv. s. 342. SK nævner også historien om den gr. statsmand Aristides' (o. 525 - o. 467 f.Kr.) landsforvisning i 482 f.Kr. i SKS 1, 80,33, SKS 8, 80,5 og SKS 21, 187,18.

I trykt udgave: Bind 25 side 268 linje 18

◀ **at mishandle mig** : hentyder formentlig til følgerne af *Corsar*-affæren (226,27).

I trykt udgave: Bind 25 side 268 linje 20

◀ **summa summarum** : lat., summernes sum; når alt kommer til alt.

I trykt udgave: Bind 25 side 268 linje 27

◀ **Kjøbstad** : her nedsættende brugt om forholdene i hoved- og residensstaden København, der i 1850 talte ca. 130.000 indbyggere.

I trykt udgave: Bind 25 side 268 linje 28

◀ **eo ipso** : lat., netop derved; i sig selv.

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 2

◀ **Mc: 9, 42-50** : Mark 9,42-50: »Og hvo [den] som forarger een af de Smaa, som troe paa mig, ham var det bedre, at der blev hængt en Møllesteen om hans Hals, og han blev kastet i havet. 43. Og dersom din Haand forarger dig, hug den af; det er dig bedre, at gaae en Krøbling ind i Livet, end at have to Hænder og fare hen til Helvede i den uslukkkelige Ild; 44. hvor deres Orm ikke dør, og Ilden ikke udslukkes. 45. Og dersom din Fod forarger dig, hug den af; det er dig bedre at gaae halt ind i Livet, end at have to Fødder, og blive kastet i Helvede i den uslukkkelige Ild, 46. hvor deres Orm ikke dør, og Ilden ikke udslukkes. 49. Thi hver skal saltes med Ild, og alt Offer skal saltes med Salt. 50. Saltet er godt, men dersom Saltet mister sin Kraft, hvormed ville I give det sin Smag igien? Haver Salt i Eder selv og holder Fred med hverandre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 4

◀ **som Christus idelig bruger, og da her gjentaget: at være Salt** : nemlig også i Matt 5,13 og Luk 14,34.

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 12

◀ **teleologisk** : som har sit mål el. formål (gr. télos) i noget andet.

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 15

◀ **som jeg andetsteds har viist (i Journalerne)** : nemlig i journaloptegnelsen NB25:100, betitlet »Klosteret«, fra o. maj 1852, i SKS 24, 513f.

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 22

◀ **simplement** : fr., enkelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 24

◀ **Mellembestemmelse** : mellemlid.

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 27

◀ **simplement** : fr., enkelt, ligefremt.

I trykt udgave: Bind 25 side 269 linje 36

◀ **Gifter** : den almindelige flertalsform af »Gift« på SKs tid, jf. C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032, bd. 1, s. 367, sp. 1f. (og tillige 2. udg. fra 1859).

I trykt udgave: Bind 25 side 270 linje 7

◀ **ophørte at bruge ... de langsomt virkende** : Hvis der findes en kilde til dette, har den ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 25 side 270 linje 8

◀ **Mag. K.** : Magister Kierkegaard. SK forsvarede sin disputats *Om Begrebet Ironi med stadigt Hensyn til Socrates* for den filosofiske magistergrad 29. sept. 1841. I 1854 blev magistergraden med disputats ligestillet med doktorgraden.

I trykt udgave: Bind 25 side 270 linje 17

◀ **lade os despotisere ... af Goldschmidts Corsar** : 226,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 270 linje 18

◀ **ligge under** : bukke under, blive besejret.

I trykt udgave: Bind 25 side 270 linje 22

◀ **I et Opbyggelsesskrift (Arndt) ... maa have Gud i Tanke** : Udgiverne af *Pap.* henviser i noten til XI 1 A 11 til den ty. lutherske præst og opbyggelsesforfatter Johann Arndts (1555-1621) *Sechs Bücher vom wahren Christenthume und dessen Paradiesgärtlein*, udg. af F.W. Krummacher, Leipzig 1842, 1. bog, kap. 6, s. 13f. Jf. Johann Arndt *Fire Bøger om den sande Christendom. Paa ny oversatte efter den ved Sintenis foranstaltede tyske Udgave*, Kristiania [Oslo] 1829, ktl. 277, hvor det hedder: »Det, det er ret at ligne Christi Forbilled, og saaledes skal det forstaaes, naar der siges, at vi skulle fødes med og i ham, iføre Christum, voxe og tiltage med og i ham, vandre med ham i Elendighed, døbes med hans Daab, spottes og korsfæstes med ham, døe og opstaae med ham, tilmed herske og regjere med ham, og det ikke blot ved at bære Korset efter ham, men tillige ved daglig Bod og oprigtig Anger over vore Synder. Ja, daglig maae vi døe med Christo, daglig korsfæste vort Kjød, om vi ellers ville blive forenede med ham, vort Hoved, og erlange Hjælp, Trøst og Salighed ved ham. I os, ikke udenfor os, maa han være: *i vor Tro, vort Hjerte og vor Aand*«, s. 26.

I trykt udgave: Bind 25 side 270 linje 25

◀ **ved det Skridt at forlange at blive udskjeldt** : 258,17.

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 5

◀ **Commerce** : dvs. kommers, morskab, sjov.

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 7

◀ **Grosserer Nathanson** : Mendel Levin Nathanson (1780-1868), ty.-da. jødisk købmand, nationaløkonomisk forfatter, 1838-58 (og igen 1865-66) redaktør af *Berlingske Tidende*, der var grundlagt 1749. Fra jan. 1845 udkom avisen to gange dagligt med især politik, nyheder, anmeldelser, handelsstof, en føljeton samt annoncer; avisen nød indtil 1848 et kgl. privilegium på at bringe politiske nyheder.

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 11

◀ **en staaende Person** : dvs. en stadig genstand for satire.

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 11

◀ **Bladet** : *Berlingske Tidende*, hvis redaktør Nathanson var (271,11).

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 12

◀ **Angrebet paa mig** : 226,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 13

◀ **falder paa** : finder på, får det indfald.

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 14

◀ **Langfredag** : som i 1854 faldt den 14. april.

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 21

◀ **»Jeg finder ingen Skyld hos dette Menneske, derfor vil jeg revse ham.«** : løst citat fra Luk 23,22, hvor det hedder om Pontius Pilatus (286,5), efter at han havde forhørt Jesus to gange (NT-1819): »Men han sagde tredje Gang til dem [den opbragte folkemængde og farisæerne]: hvad ondt haver da denne gjort? Jeg finder ingen Døds-Skyld hos ham; derfor vil jeg revse ham, og lade ham løs.«

I trykt udgave: Bind 25 side 271 linje 23

◀ **Epicuræisme** : egl. den filosofi, der blev udformet af den gr. filosof Epikur (o. 341 - o. 270 f.Kr.) og hans tilhængere, for hvem lykken var livets formål. Her formentlig forstået nedsættende som nydelsessyge.

I trykt udgave: Bind 25 side 272 linje 3

◀ **Hegel** : Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof, 1801-06 privatdocent (ekstraordinær prof.) i Jena, 1816-18 prof. i Heidelberg og fra 1818 til sin død prof. i Berlin.

I trykt udgave: Bind 25 side 272 linje 10

◀ **altererede** : forandrede; forvanskede.

I trykt udgave: Bind 25 side 272 linje 12

◀ **charmant** : af fr., yndigt, henrivende.

I trykt udgave: Bind 25 side 272 linje 12

◀ **Den socratiske Uvidenhed** : I sine samtaler i Platons dialoger påberåber Sokrates sig ofte sin uvidenhed, således i *Apologien* (21a-23b), hvor han forklarer, at oraklet i Delphi netop har nægtet, at nogen er visere end han, da han ved, at han intet ved, modsat de mange, der bilder sig ind at vide noget (jf. *Platons Skrifter* (225,9) bd. 1, s. 269-272). Se også 2. bog, kap. 5, afsnit 32, i Diogenes Laertios' filosofihistorie, hvor det fortælles om Sokrates: »at han intet vidste, undtagen det, at han intet vidste«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (249,27) bd. 1, s. 5. Jf. Aristoteles *Sophistici Elenchi* kap. 34 (183b).

I trykt udgave: Bind 25 side 272 linje 14

◀ **Primitivitet** : oprindelighed.

I trykt udgave: Bind 25 side 272 linje 15

◀ **»Vogter Eder for Mskene«** : citat fra Matt 10,17-18, hvor Jesus i sin udsendelsestale siger til de tolv apostle (NT-1819): »Vogter Eder for Menneskene, thi de skulle overantvorde [overgive] Eder til Raadet, og hudstryge [piske] Eder i deres Synagoger. I skulle og føres for Fyrster og Konger for min Skyld, dem og Hedningerne til et Vidnesbyrd.«

I trykt udgave: Bind 25 side 272 linje 26

◀ **Socrates** : 225,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 273 linje 17

◀ **marquere** : dvs. markere, tilkendegive (sin modstand).

I trykt udgave: Bind 25 side 273 linje 21

◀ **Treiben** : ty., 'liv og røre, aktivitet', også nedsættende: 'uvæsen'.

I trykt udgave: Bind 25 side 273 linje 24

◀ **sandseligt** : her: ydre, verdsligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 273 linje 28

◀ **vistnok** : ganske vist.

I trykt udgave: Bind 25 side 274 linje 4

◀ **danne Skole, da han var saa stærkt udviklet** : jf. fx »Udkast til Forelæsninger over den ældre Philosophies Historie« i *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576; bd. 2, udg. af F.C. Olsen, 1842, hvor det hedder om Sokrates (225,7): »Sit Liv som offentlig Philosoph, om jeg maa

bruge dette Udtryk, begyndte han seent, sandsynligviis ikke før omtrent i sit 40 Aar, forsaavidt som denne Virksomheds Begyndelse kan sættes i noget bestemt Tidspunct, hvilket den egentlig ikke kan. Hans filosofiske Virksomhed begyndte saa uforsætligen og blev saaledes lidt efter lidt bragt istand ved Omstændighederne, ved en indre Trang hos ham selv og hos hans Disciple, at han først selv opdagede sit naturlige Kald til at vejlede unge Mennesker i filosofisk Tænkning, da han var i fuld Gang dermed«, s. 360.

I trykt udgave: Bind 25 side 274 linje 4

◀ **skuffe** sig selv: bedrage.

I trykt udgave: Bind 25 side 274 linje 8

◀ **kommer til mig, jeg vil borttage Eders Byrder, gjøre det let for Eder** : hentyder til Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kom til mig, alle I, som slider jer trætte og bærer tunge byrder, og jeg vil give jer hvile.«

I trykt udgave: Bind 25 side 274 linje 15

◀ **»Recensenten og Dyret«** : J.L. Heibergs *Recensenten og Dyret. Vaudeville i een Act* (1826), jf. J.L. Heibergs *Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559 (forkortet *Skuespil*); bd. 3, 1834, s. 185-288.

I trykt udgave: Bind 25 side 274 linje 26

◀ **Taskenspilleren ... ein zwei drei kakkolorum ... Ledermanns Viin** : sigter til 15. scene i J.L. Heibergs vaudeville *Recensenten og Dyret*, hvor taskenspilleren Nonpareil snyder de andre for deres vin. Efter at have kigget på bogtrykker Klatterups og skribent Ledermanns vinflaske, siger han: »Jer is wenik Wein, wenik Wein. *Voyons un peu*. Erlaub Sie, daß ik ab die Ehr? (Han skjænker for dem alle Tre.) *Trois verres*, drey Glas, *au juste*. Ik setz sie *l'un à côté de l'autre*, gans nah. *Attention!* (Smøger Ærmerne op.) *Un, deux, trois*. (Han drikker dem alle tre meget hurtig ud.) *Verstehn Sie das?*« *Skuespil* (274,26) bd. 3, s. 237. – **ein zwei drei**: ty., egl. »eins, zwei, drei«, som her gengiver Heibergs »Un, deux, trois«; bruges i trylleformler el. børneremser for at fremkalde el. markere en pludselig forandring. – **kakkolorum**: hokus pokus; trylleformel.

I trykt udgave: Bind 25 side 274 linje 27

◀ **Socrates ... taler om Pak-Æsler og Feldberedere ... noget Andet ind deri** : hentyder til Platos *Symposion* (221e), hvor Alkibiades siger om Sokrates: »For det var ogsaa noget, som jeg før glemte, at ogsaa hans Tale ganske ligner Silenerne, naar man lukker dem op. For naar nogen bryder sig om at høre paa Sokrates' Tale, saa forekommer den ham i Begyndelsen ganske latterlig; saadan nogle Ord og Vendinger er der heftet udenpaa, ganske som Huden paa en onskabsfuld Satyr. For han taler om Pakæsler og Smede og Skomagere og Garvere, og det ser ud, som om han altid sagde de samme Ting med de samme Eksempler, saa at alle uerfarne og dumme Mennesker kommer til at le ad hans Tale. Men naar man saa faar den at se, naar den er lukket op, og kommer indenfor, saa vil man først opdage, at hans Tale mere end alle andres gemmer kloge Tanker i sig, og desuden er aldeles guddommelig og rummer en Mængde Billeder af Godhed og har det dybeste Indhold«, *Platons Skrifter* (225,9) bd. 3, s. 146. Jf. *Om Begrebet Ironi* (1841) i *SKS* 1, 79, note 2. – **Feldberedere**: En felbereder tilbereder skind (uden bark) til handsker, klæder m.m.; hvidgarver.

I trykt udgave: Bind 25 side 274 linje 32

◀ **hykkelsk** : hyklerisk.

I trykt udgave: Bind 25 side 275 linje 14

◀ **falder paa** : finder på, får det indfald.

I trykt udgave: Bind 25 side 275 linje 21

◀ den Sag **betræffende**: angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 275 linje 25

◀ **Gud-Msket** : 237,13.

I trykt udgave: Bind 25 side 276 linje 4

◀ **qua** : lat., i egenskab af, som.

I trykt udgave: Bind 25 side 276 linje 5

◀ **item** : lat., ligeledes.

I trykt udgave: Bind 25 side 276 linje 12

◀ **fra Slægt til Slægt** : fra generation til generation.

I trykt udgave: Bind 25 side 276 linje 13

◀ **approximerende** : tilnærmende.

I trykt udgave: Bind 25 side 276 linje 14

◀ **at hade Fader og Moder** : 253,27.

I trykt udgave: Bind 25 side 276 linje 25

◀ **at Xstom er perfectibel har Historie** : 221,31.

I trykt udgave: Bind 25 side 276 linje 38

◀ **Veien er trang** : hentyder til Matt 7,13-14, hvor Jesus siger (NT-1819): »Gaaer ind ad den snevre Port! thi den Port er viid, og den Vei er breed, som fører til Fordærvelsen, og de ere mange, som gaae ind igiennem den; thi den Port er snever, og den Vei er trang, som fører til Livet, og de ere faa, som finde den.«

I trykt udgave: Bind 25 side 277 linje 6

◀ **gaaer ind ad den trange Port** : fri gengivelse af Matt 7,13 (277,6).

I trykt udgave: Bind 25 side 277m linje 3

◀ **»Det har Xstus særligen sagt til Apostlene«** : allusion til Luk 10,23 (278,6), som if. *Forordnet Alter-Bog* (244,33) s. 141f. indgår i evangelieteksten til 13. søndag efter trinitatis. Sml. journaloptegnelsen NB8:65 fra dec. 1848, i SKS 21, 172, hvor SK angriber præsterne for at misbruge netop dette vers.

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 2

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 3

◀ **convenerer** : behager, er belejligt for.

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 4

◀ **salige de Øine, som see Det I see** : citat fra Luk 10,23 (NT-1819), hvor det om Jesus hedder: »Og han vendte sig til Disciplene i Særdeleshed, og sagde til dem: salige ere de Øine, som see det, I see.«

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 6

◀ **I Luthers Prædiken over ... hvem I forlade Synder** : henviser til Luthers prædiken på 19. søndag efter trinitatis over Matt 9,1-8 i *En christelig Postille* (237,16) bd. 1, s. 549-559. Her nævnes s. 559, sp. 1f., at en kristen har magt til at forlade Synder, og derefter hedder det: »Naar jeg derfor siger til dig: 'Dine Synder ere dig forladne' – da vær saa vis derpaa, som om Gud selv sagde dig det. Thi hvo [hvem] vilde gjøre det, naar ikke Christus selv var nedstegen, og havde lagt mig det i Munden, og sagt, at vi skulde forlade hverandre Synden? *Annammer den Helligaand*, siger han: *Hvem I forlade Synderne, dem ere de forladne, og hvem I beholde dem, ere de beholdne*, Joh 20,23 [henvendt til disciplene]. Og paa et andet Sted, Matth. 18,19 [ligeledes henvendt til disciplene] *Dersom To af Eder vorde enige paa Jorden om hvad for en Sag det er, at de ville bede, det skal vederfares dem af min Fader, som er i Himlene. Thi hvor To eller Tre ere forsamlede i mit Navn, der er jeg midt iblandt dem*. Var der nu intet Menneske paa Jorden, som kunde forlade Synden; var der alene Love og Gjerninger til – o, hvad var da en arm Samvittighed for en elendig Ting! Men nu, da Gud giver Enhver Munden fuld, at han kan sige til sin Næste: 'Dig skulle dine Synder være forladne, du være, hvor du være vil' – saa er det gyldne Aar begyndt. Derpaa skulle vi trodse og pukke mod Synden, at Enhver kan sige til sin bekymrede, af Synden ængstede Næste: 'Vær trøstig og frimodig, min Broder, dig er dine Synder forladne! Hvorvel jeg ikke kan give dig den Helligaand og Troen, saa kan jeg dog forkynde dig det! troer du det, saa har du det.'«

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 8

◀ **at være i Slægt med Gud** : allusion til talen på Areopagos, hvor Paulus if. ApG 17,28 siger til athenienserne: »som og [også] nogle af Eders Digttere have sagt: vi ere jo og [også] hans Slægt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 16

◀ **»salig Den som ikke forarges«** : frit citat fra Matt 11,6, hvor Jesus til Johannes Døberens disciple siger: »salig er den, som ikke forarges paa [tager anstød af] mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 18

◀ **Hedenskabet drømte om at Msket er i Slægt med Gud** : I ApG 17,28 (278,16) hentydes der til det meget udbredte læredigt *Phainomena* af den gr. forfatter Aratos fra Soloi i Kilikien (o. 325-240 f.Kr.). I dets indledende påkaldelse af Zeus hedder det: »Lad os begynde med Zeus, hvem vi mennesker aldrig lader uomtalt. Opfyldt af Zeus er alle gader og alle menneskenes torve, opfyldt er havet og havnene, overalt behøver vi alle Zeus. Thi vi er også hans slægt« (v. 1-5), jf. Aratos *Phénomènes* bd. 1-2, Paris 1998, bd. 1, s. [1]; for lignende formuleringer af v. 5 hos Kleanthes, Epimenides og Euripides se bd. 2, s. 145f. Jf. nr. II, »'Salig Den, som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse«, i *Indøvelse i Christendom* (1850), hvor det hedder: »At Menneskenes Slægt er eller skal være i Slægtskab med Gud, er gammelt Hedenskab; men at et enkelt Menneske er Gud, er Christendom, og dette enkelte Menneske er Gud-Mennesket«, *SKS* 12, 92.

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 21

◀ **Xstus er Midleren** : jf. 1 Tim 2,5: »Thi der er een Gud, og een Midler imellem Gud og Menneskene, det Menneske Christus Jesus« (NT-1819). Jf. ligeledes Gal 3,19 og Hebr 9,15.

I trykt udgave: Bind 25 side 278 linje 22

◀ **et Correctiv** : et korrigerende alternativ.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 2

◀ **eo ipso** : lat., netop derved; i sig selv.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 3

◀ **i Charakter** : i personlig handling, i eksistens.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 13

◀ **sandselig** : her: ydre, verdslig.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 21

◀ **qua** : lat., som, i egenskab af.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 24

◀ **Tilhold** : holdepunkt, tilholdssted; også: autoritet.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 25

◀ **taget Polemik mod Oppositionen** : 244,7.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 27

◀ **Peter gik udenfor og græd bitterligt** : sigter til beretningen i Luk 22,54-62, hvor det fortælles, at da Peter tre gange havde nægtet at have noget kendskab til Jesus, galede hanen. »Herren vendte sig om og så på Peter, og Peter huskede det ord, Herren havde sagt til ham: 'Før hanen galler i nat, vil du fornægte mig tre gange.' Og han gik udenfor og græd bitterligt«, v. 61-62.

I trykt udgave: Bind 25 side 279 linje 29

◀ **arbejde under falsk Flag** : jf. den faste vending »sejle under falsk flag« i betydningen 'skjule sine egentlige hensigter'.

I trykt udgave: Bind 25 side 280 linje 8

◀ **»dette letsindige Msk, en Dagdriver, en Flaneur«** : sml. følgende journaloptegnelser, hvor SK beskriver sig selv el. mener at opfattes af andre som dagdriver el. flanør: NB7:30 fra 1848, i *SKS* 21, 91,31, NB12:114, fra aug., NB12:147, fra sept., og NB12:178, også fra sept. 1849, i *SKS* 22, 208,3-6, 235,16-18 og 250,25-31.

I trykt udgave: Bind 25 side 280 linje 11

◀ **anbringe** : fremføre, fremsætte.

I trykt udgave: Bind 25 side 280 linje 21

◀ **Det er det Kunststykke som R. Nielsen har villet gjøre** : Rasmus Nielsen (244,3) gjorde i *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv*, Første Deel, Kbh. 1849, ktl. 700 (udkommet 19. maj), brug af SKs ideer, men omtalte ham knap nok. Nielsen blev fra flere sider kritiseret for at have overtaget SKs ideer og stil. En anmelder, formentlig H.Fr. Helveg, skrev: »Prof. Nielsen, der tidligere var bekendt som talentfuld Ordfører for den speculative Theologie af Hegel's Skole, dog saaledes at man altid hos ham baade som Philosoph og Theolog sporede en dybere religiøs Alvor og Varme, har nu fuldstændig brudt med den nyere Videnskabelighed og i dette Skrift, hvori han første Gang bestem udtaler Bruddet, forsøgt sig i Mag. Kierkegaards Maneer, uden at han just i denne er saa ganske heldig. (...) det er Mag. Kierkegaards uødkelige Fortjeneste her at have viist den Vei, Prof. Nielsen er fulgt, nemlig at gjøre sig selv til det Dialektiske«, *Dansk Kirketidende*, udg. af R. Th. Fenger og C.J. Brandt, bd. 1-8, Kbh. 1845-53, ktl. 321-325, nr. 199, 22. juli 1849, bd. 4, nr. 43, sp. 714-718; sp. 714. I P.C. Kierkegaards foredrag den 30. okt. 1849 på Roskilde præstekonvent (288,30) kritiseredes Nielsen for på utallige punkter at tage tråde op fra SKs værker. Desuden klandredes Nielsen for i udtryksmåde og forkærlighed for dialektiske kunststykker at slutte sig tæt til SKs stil, uden dog at nå forbilledets ægte lidenskabelige præg. Foredraget blev trykt i *Dansk Kirketidende*, nr. 219, 16. dec. 1849, bd. 5, 1850, sp. 171-193; sp. 191. I Niensens *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus«* og *Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«*. En undersøgende Anmeldelse, Kbh. 1849, ktl. 701 (udkommet den 15. okt. 1849), synes han at trække i land og tilkendegiver sin gæld til SK. Anmeldelsen består, s. 11-42, næsten udelukkende af citater fra *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), og forfatteren indrømmer med hentydning til SK: »Jeg har i den vigtige Sag, hvorom vi handle [dvs. diskussionen om principperne i dogmatikken], jo desuden heller ikke opfundet Noget (er der Nogen, der her har seet og fundet Noget, da er det nok en Anden og ikke mig)«, s. 130. Videre skriver Nielsen, at »jeg jo ikke her oprindeligt tager af mit Eget, men blot tilegner mig, hvad jeg mener at have lært af en Anden«, s. 131.

I trykt udgave: Bind 25 side 280 linje 22

◀ **da han bestandigt privat har holdt mig hen med »det kommer nok«** : sigter formentlig til den tid, hvor Rasmus Nielsen gjorde brug af SKs ideer uden at angive deres kilde (280,22). At Nielsen havde holdt SK hen med hensyn til en offentlig vedkendelse, hævdes i optegnelsen *Pap. X 6 B 101* fra 1853, hvor SK skriver: »Mig har denne Tid været piinlig – at see det saadan lige under sine Øine dette Afskyelige. At Prof. N. kom forkeert fra det, det kunde jeg ikke bevirke, thi jeg kunde ikke reclamere, altsaa det var Omstændighederne. Jeg har været indigneret. Men da jeg privat sagde Prof. Nielsen i Begyndelsen var hans Svar, og det blev senere gjentaget: det kommer nok, det bliver nok sandere. Saa holdtes jeg hen, ja jeg anseer det saa som min Pligt, at troe godt, at betragte ham som en Slags Ven (...)«, s. 123.

I trykt udgave: Bind 25 side 280 linje 26

◀ **Luc. 21, 17.18. »I skulle ... mit Navns Skyld«** : I Luk 21,17-18, siger Jesus (NT-1819): »Og I skulle hades af alle for mit Navns Skyld. 18. Dog ikke et Haar af Eders Hoved skal forkømmes.«

I trykt udgave: Bind 25 side 280 linje 32

◀ **under Kjød og Blods Souverainitet** : dvs. under sit jordiske el. sanselige jugs herredømme, (221,12).

I trykt udgave: Bind 25 side 281 linje 9

◀ **Apostelen siger ... med Fyrstendømmer og Magter«** : hentyder til Ef 6,12 (NT-1819), hvor der tillægges Paulus (219,21) følgende ord: »Thi vi have ikke Kamp mod Kiød og Blod, men mod Fyrstendømmer og Magter, mod Verdens Herrer, som regiere i denne Tiids Mørke, mod Ondskabens aandelige Hær under Himmelen.«

I trykt udgave: Bind 25 side 281 linje 14

◀ **trodse endog paa**: påberåber os, hævder.

I trykt udgave: Bind 25 side 281 linje 18

◀ **Hykkelsk** : hyklerisk.

I trykt udgave: Bind 25 side 281 linje 25

◀ **gal som en Xerxes ... ophidset af Havet og Natur-Magter** : sigter til historien om den persiske kong Xerxes (d. 465 f.Kr.), som under felttoget mod grækerne i 480 f.Kr. befalede, at der skulle bygges bro over Hellespont. Fra den ene bred lavede fønikerne én af hvidt hør, fra den anden egypterne én af papyrus. Et

stormvejr sønderrev dog begge broer. Herover blev Xerxes så vred, at han beordrede Hellespont tildelt 300 piskeslag og et par lænker nedsænket i havet. Jf. *Die Geschichten des Herodotos*, overs. af Fr. Lange, bd. 1-2, Berlin 1811-12, ktl. 1117; 7. bog, kap. 33-35, bd. 2, s. 159f. Jf. SKS 2, 13,33.

I trykt udgave: Bind 25 side 281 linje 30

◀ **»friste«** : prøve.

I trykt udgave: Bind 25 side 281 linje 32

◀ **commensurabel for** : målelig med; forenelig med.

I trykt udgave: Bind 25 side 282 linje 1

◀ **Snese-Tør** : brændselstør, der sælges snesevis, dvs. i portioner på 20 stykker.

I trykt udgave: Bind 25 side 282 linje 8

◀ **Numerus** : lat., tal, antal, mængde; den store hob.

I trykt udgave: Bind 25 side 282 linje 10

◀ **Hykkelsk** : hyklerisk.

I trykt udgave: Bind 25 side 282 linje 16

◀ **sminkes (...) op** : besmykkes; majes ud, udpyntes.

I trykt udgave: Bind 25 side 282 linje 22

◀ **her stikker det** : 267,30.

I trykt udgave: Bind 25 side 283 linje 3

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : 222,23.

I trykt udgave: Bind 25 side 283 linje 7

◀ **charmant** : af fr., yndigt, henrivende; fortræffeligt.

I trykt udgave: Bind 25 side 283 linje 8

◀ **at være perfectibel** : 221,31.

I trykt udgave: Bind 25 side 283 linje 15

◀ **»Jeg er kommet at frelse det Fortabte«** : fri gengivelse af Matt 18,11, hvor Jesus siger, at »Menneskens Søn er kommen at frelse det, som var fortabt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 283 linje 25

◀ **det ene Fornødne** : spiller på fortællingen om Jesu besøg hos søstrene Martha og Maria i Luk 10,38-42, hvor han siger til den travle Martha: »Martha, Martha! Du gør dig bekymringer og er urolig for mange ting. Men ét er fornødent. Maria har valgt den gode del, og den skal ikke tages fra hende«, v. 41-42.

I trykt udgave: Bind 25 side 283 linje 33

◀ **Jfr Maria**: dvs. jomfru.

I trykt udgave: Bind 25 side 284 linje 2

◀ **et Sværd gaae gennem Dit Hjerte** : hentyder til Luk 2,34-35, hvor den gamle Simeon siger til Jesu mor, da Jesus frembæres i templet i Jerusalem: »se, denne [Jesus] er sat Mange i Israel til Fald og Opreisning, og til et Tegn, som imodsiges, (ogsaa din egen Siel skal et Sværd giennemtrænge!)« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 284 linje 8

◀ **det glade Budskab** : 237,11.

I trykt udgave: Bind 25 side 284 linje 10

◀ **See jeg er Herrens Tjenerinde** : frit citat fra Luk 1,38.

I trykt udgave: Bind 25 side 284 linje 12

◀ **fra nu af skulle alle prise mig salig** : frit citat fra Luk 1,48 (NT-1819), hvor Maria med henblik på, at hun skal føde Guds søn, siger: »Thi han haver seet til sin Tienerindes Ringhed. Thi see, nu herefter skulle alle Slægter prise mig salig.«

I trykt udgave: Bind 25 side 284 linje 13

◀ **tale i Tunger** : tale under guddommelig inspiration, jf. fx 1 Kor 14,2.

I trykt udgave: Bind 25 side 284 linje 16

◀ **zartere** : dvs. sartere, finere, følsommere.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 5

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, normalt.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 8

◀ **pr.** de Andre: af lat. per, 'gennem'. Der spilles formentlig på et udtryk fra postvæsenet, hvor »pr.« brugtes ved adressering til steder på landet, hvis post ud- og indleveres på en større bys postekspedition. Jf. journaloptegnelsen FF:176, dateret 17. jan. 1838: »Det gaaer med dem, der ere komne ud over Hegel ligesom med Folk, der boe paa Landet, der altid maa datere deres Breve »per« en større Bye, saaledes lyde Addresserne her til N.N. per Hegel«, SKS 18, 109.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 11

◀ **fatte de dem**: dvs. sig.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 14

◀ **ret** : forstærkende el. intensiverende partikel; her: virkeligt, rigtigt.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 28

◀ **Generation** : her: hele generationen, hele samtiden.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 30

◀ **»Corsaren« var dog vel ikke den offentlige Mening** : 258,17. Jf. journaloptegnelsen NB18:29 fra midten af 1850 i SKS 23, 269,27-29.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 30

◀ **Slægt** : generation.

I trykt udgave: Bind 25 side 285 linje 37

◀ **Contra-Trykket** : her formentlig brugt i fysisk forstand: modtrykket.

I trykt udgave: Bind 25 side 286 linje 2

◀ **kommer hid »Alle«** : hentyder til Matt 11,28 (NT-1819), hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile.«

I trykt udgave: Bind 25 side 285m linje 6

◀ **gaaer ud og forkynder »alle Folk«** : hentydning til Jesu udsendelsestale i Mark 16,15, hvor han efter sin opstandelse siger til de elleve disciple: »gaaer bort i al Verden, og prædiker Evangelium for al Skabningen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 285m linje 6

◀ **Pilatus** : Pontius Pilatus, rom. præfekt i Judæa og Samaria (26-36 e.Kr.), som if. Matt 27,24, Luk 23,14-16 og Joh 19,4 gav efter for Jesu fjender og mod bedre vidende lod ham piske og korsfæste.

I trykt udgave: Bind 25 side 286 linje 5

◀ **simplement** : fr., simpelt, enkelt.

I trykt udgave: Bind 25 side 286 linje 21

◀ **Mislighed** : betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 25 side 286 linje 33

◀ **at gøre aabenbar** : at synliggøre. Formentlig allusion til Luk 2,34-35, hvor Simeon siger om Jesus: »see, denne er sat Mange i Israel til Fald og Opreisning, og til et Tegn, som imodsiges, (...) at mange Hierters Tanker skulle [skal] aabenbares« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 287 linje 9

◀ **Halvhed** : halvhjertethed, mangel på fast og klar holdning.

I trykt udgave: Bind 25 side 287 linje 12

◀ **Biskop Mynster** : 238,32.

I trykt udgave: Bind 25 side 287 linje 15

◀ **düperende** : af fr., narrende, bedragende, vildledende.

I trykt udgave: Bind 25 side 287m linje 4

◀ **bukkede i dyb Ærefrygt** : »i dyb Ærefrygt« er SKs formular, når han henvender sig til Mynster, såvel i breve (se B&A, nr. 191 og 243) som i dedikationer (se B&A bd. 1, s. 339f.). Se også »En første og sidste Forklaring« i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor SK »forbindtligst takker Enhver, der har tiet, med dyb Ærefrygt Firmaet Kts. [dvs. Mynster] – at det har talet« (SKS 7, 572,26-27). Jf. endvidere den påtænkte dedikation af »Taler ved Altergangen om Fredagen«, 4. afdeling af *Christelige Taler* (1848), til Mynster »i dyb Ærefrygt«, *Pap.* VIII 2 B 118, og den i 1850 påtænkte trykte tilegnelse til Mynster, hvis forskellige dedikationer stereotyp ender med »i dyb Ærefrygt«, *Pap.* X 6 B 163-170 (262,24).

I trykt udgave: Bind 25 side 287m linje 4

◀ **»Ogsaa Din egen Sjel ... Luc, 2, 34.35** : 284,8.

I trykt udgave: Bind 25 side 287 linje 24

◀ **Synet af Sønnens Død** : sigter til Joh 19,25: »Men ved Jesu kors stod hans mor, hans mors søster, Maria, Klopas' hustru, og Maria Magdalene.«

I trykt udgave: Bind 25 side 287 linje 28

◀ **at Gabriel sendt af Gud havde bebudet hende at være den Udvalgte** : hentyder til fortællingen om ærkeenglen Gabriels bebudelse til jomfru Maria, at hun skulle føde Jesus; Luk, 1,26-38, som er prædiketeksten for Mariæ Bebudelsesdag den 25. marts, der i 1854 faldt på en lørdag.

I trykt udgave: Bind 25 side 287 linje 33

◀ **min Gud, min Gud, hvi haver Du forladt mig** : næsten ordret citat fra Matt 27,46, hvor det fortælles, at den korsfæstede Jesus ved den niende time råbte: »min Gud! min Gud! hvorfor haver du forladt mig?« (NT-1819). – **hvi**: hvorfor.

I trykt udgave: Bind 25 side 287 linje 35

◀ **den udvalgte blandt Qvinderne ... har fundet Naade for Gud** : måske allusion til ærkeenglen Gabriels hilsen til Maria: »hil være dig, du Benaadede! Herren er med dig, du Velsignede iblandt Qvinderne!«, Luk 1,28 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 3

◀ **Aber** : af ty., men.

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 17

◀ **raisonerer** : dvs. ræsonnerer.

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 18

◀ proklamere **K.**: Kierkegaard.

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 18

◀ **skatteres** : anses, regnes.

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 22

◀ **min Broder** : SKs ældre bror, Peter Christian Kierkegaard (1805-88), da. teolog og præst. P.C. Kierkegaard blev cand.theol. i 1826, dr.phil. i Göttingen i dec. 1829 og lic.theol. ved Københavns Universitet i jan. 1836. Han manuducerede til teologisk embedseksamen frem til 1842, da han blev kaldet til sognepræst for Pedersborg og Kindertofte ved Sorø. Han var nært knyttet til N.F.S. Grundtvig og et respekteret medlem af kredsen omkring ham, bl.a. som medlem af Roskilde præstekonvent. Den 29. dec. 1849 opnåede han valg til Landstinget som repræsentant for Bondevennerne (el. Venstre), men indmeldte sig i feb. 1850 i Centrums landstingsafdeling.

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 26

◀ **den Dom om mig, at jeg repræsenterer Extasen** : sigter til det foredrag, P.C. Kierkegaard holdt på Roskilde præstekonvent i Ringsted den 30. okt. 1849. Foredraget blev trykt i *Dansk Kirketidende* (280,22) nr. 219, 16. dec. 1849, bd. 5, 1850, sp. 171-193. Af en indledende note fremgår, at P.C. Kierkegaard har skrevet det ned senere efter hukommelsen. Efter at han har udviklet begreberne ekstase og besindighed hos Paulus ud fra 2 Kor 5,13 foretager han en længere, delvis kritisk gennemgang af »Magister S. Kierkegaards bekendte Arbejder« som repræsentant for 'ekstasen' og af »Professor Martensens Dogmatik og dogmatiske Bestræbelser i det Hele« som repræsentant for 'besindigheden'. Jf. fx journaloptegnelserne NB14:81 og NB14:95 fra 1849, i SKS 22, med kommentarer.

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 30

◀ **anføres ogsaa i lægevidenskabelige Skrifter som en egen Art Galskab** : således fx i kap. 12 »Om ekstatisk Affektioner« i J.C. Prichards psykiatriske lærebog *Om Sindssygdommene og andre sygelige Sjælestilstande, Oversat og med enkelte Anmærkninger og Tillæg, tildeels efter andre Forfattere, forsynet af H. Selmer, Kbh. 1842, s. 455-506; »Ekstatisk Afsindighed« og »Ekstatisk Visioner« omtales nærmere i kapitlets 6. afsnit, s. 499-506.*

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 32

◀ **Martensen** : Hans Lassen Martensen (1808-84), da. teolog og præst; fra 1840 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet. Han blev lic.theol. i 1837, udnævntes til æresdoktor i Kiel i 1840 og til hofprædikant i 1845. Han havde i sommeren 1849 udgivet *Den christelige Dogmatik*, ktl. 653, der den 22. maj 1850 var kommet i et nyt oplag.

I trykt udgave: Bind 25 side 288 linje 33

◀ **Martensen** : 288,33.

I trykt udgave: Bind 25 side 289 linje 4

◀ **posito** : lat., sat, antaget.

I trykt udgave: Bind 25 side 289 linje 11

◀ **Studerer-Commerce**: fr., samkvem; kommers, sjov.

I trykt udgave: Bind 25 side 289 linje 11

◀ **at faae Peter til Professor** : Mens P.C. Kierkegaard (288,26) var præst i Pedersborg, blev han flere gange af studenter opfordret til at søge ledige teologiske professorater i København, også efter H.L. Martensens udnævnelse til Sjællands Biskop, som det fremgår af P.C. Kierkegaards dagbog fra april-maj 1854 (NKS 3013, 4|SN, bd. 1, bl. 5r). Her hedder det i brevoversigten for maj: »fr. Carl Lund (...) d. 9. fr. Joh. Chr. Lund d. 11: begge om endelig at melde mig til Professuren efter Martensen. fr. Cand Holg. Rördam d. 15 (med Addr[esse] fra 90 Theol. om det Sam[m]e d. 3)«. Den 29. juni 1854 udnævnte Det teologiske Fakultet dog Martensens nære ven Johan Alfred Bornemann (1813-90) til hans efterfølger som professor i teologi ved Københavns Universitet.

I trykt udgave: Bind 25 side 289 linje 11

◀ **som Talen bliver almindeligere om at den Kierkegaardske Polemik tilintetgjorde Martensen** : Allerede den islandskfødte, teologiske forfatter Magnús Eiríksson (1806-81) skrev i *Dr. Martensens trykte*

*moralske Paragrafer, eller det saakaldte »Grundrids til Moralphilosophiens System af Dr. Hans Martensen«, i dets forvirrede, idealistisk-metaphysiske og phantastisk-speculative, Religion og Christendom undergravende, fatalistiske, pantheistiske og selvfordugerske Væsen, belyst og bedømt, Kbh. 1846, at den martensenske dogmatik var bragt i miskredit af sin egen polemik, og at der ellers ikke var gjort ret meget for at belyse den. I en fodnote tilføjer Eiríksson: »Herfra maae jeg dog undtage 'afsluttende uvidenskabelig Efterskrift' af Joh. Climacus, eller Mag. S. Kierkegaard, der endelig i dette vigtige Skrift er gaaet ind paa den egentlige Theologie og Kirkelære. Thi uagtet han er gaaet videre end jeg i sin Opposition mod Kirkelæren, det Overleverede, det saakaldte Objective, og uagtet vore Begreber om Troen ere høist forskjellige (...) saa ere vi dog i det væsentlige aabenbart enige om Beskaffenheden af den speculative, specielt martensenske Theologie, til hvilken han tydeligt sigter paa flere Steder. Jeg kan da ogsaa glæde Hr. Martensen ved at underrette ham om, at denne Bog [Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift (1846)] har skaffet ham af med en Deel Tilhængere, navnlig blandt Candidaterne og de modnere Studenter, som han neppe mere vil være i Stand at omvende, hvilket jeg selv har hørt af nogle af Vedkommendes egen Mund; og dette er jo dog ganske naturligt«, s. IV, fodnote. Jf. også *Speculativ Rettroenhed, fremstillet efter Dr. Martensens 'christelige Dogmatik', og Geistlig Retfærdighed, belyst ved en Biskops Deeltagelse i en Generalfiskal-Sag, Kbh. 1849*, hvor Eiríksson skriver: »heldigviis have flere og deriblandt fremragende Lærde, udtalt deres Misbilligelse, ja Fordømmelsesdom over den martensenske speculative Theologie. Saaledes har Magister S. Kierkegaard paa mangfoldige Steder i sine Skrifter, navnlig 'afsluttende uvidenskabelig Efterskrift' spottet, ja forhaanet denne Theologie og dens Lærer ('den speculative Professor' m.m.)«, s. 108, fodnote. Rasmus Nielsen gjorde brug af SKs ideer for at kritisere Martensens spekulative teologi i *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv* (1849) og *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«*. En undersøgende Anmeldelse (1849) (280,22). Det samme gjaldt Peter Michael Stilling i skriftet *Om den indbildte Forsoning af Tro og - Viden med særligt Hensyn til Prof. Martensens »christelige Dogmatik.« Kritisk-polemisk Afhandling*, Kbh. 1850, ktl. 802, og i den senere pjece *Et Par Spørgsmaal til Professor C.E. Scharling i Anledning af hans saakaldte Anmeldelse af Dr. Martensens christelige Dogmatik*, Kbh. 1850. H.Fr. Helveg fremhævede o. en måned efter SKs død i »Hegelianismen i Danmark« både Martensens fremtrædende betydning for den danske hegelianisme og SKs for dens endeligt: »Hegelianismen eksisterer ikke mere iblandt os. Den kom neppe til Orde, før Aanden slap af den. Den som endnu altid er bleven nærmest ved det opplantede Banner og Perseus [J.L. Heibergs *Perseus, Journal for den speculative Idee* nr. 1-2, Kbh. 1837-38] Høvdingskab, maatte være Martensen. Men man behøver blot at tage hans Dogmatik [1849] frem for at overbevise sig om, hvorledes det staaer med Hegelianismen iblandt os, at den er som blæst bort.« I forlængelse heraf omtaler forfatteren SKs rolle for hegelianismen i Danmark og nævner, at »man kan være tvivlsom, om man skal sige, at han hører med til den og ikke snarere netop har blæst den bort«. Senere i artiklen omtaler Helveg den omstændighed »som bekjendt«, at »Kierkegaards Indsigelse mod Hegel gennem Pseudonymerne [er] blevet et altid skarpere Angreb paa Martensen, mod hvilket denne kun har stillet Bekjendelsen om 'det ringe Bekjendtskab (han) har til disse Skrifter' (Dogm. Oplysn. Side 12) [Martensen *Dogmatiske Oplysninger* (1850)]«, *Dansk Kirketidende*, udg. af L. Helveg og C.J. Brandt, Kbh. 1855, nr. 51-52, 16. og 23. dec. 1855, sp. 825-837 og 841-852; sp. 827 og 829 hhv. sp. 842.*

I trykt udgave: Bind 25 side 289 linje 12

◀ **»Stadier paa Livets Vei«** : *Stadier paa Livets Vei. Studier af Forskjellige. Sammenbragte, befordrede til Trykken og udgivne af Hilarius Bogbinder*, der udkom 30. april 1845.

I trykt udgave: Bind 25 side 290 linje 3

◀ **»Gjestebudet«** : sigter til »'In vino veritas.' En Erindring efterfortalt af William Afham«, 1. del af *Stadier paa Livets Vei* (1845), s. [1] - 61 (SKS 6, 15-84). Der fortælles om et drikkelag med fem deltagere: Johannes Forførelsen, Victor Eremita, Det unge Menneske, Constantin Constantius og Modehandleren.

I trykt udgave: Bind 25 side 290 linje 5

◀ **proh dii immortales ... hvad er hun naar hun [ikke] er paa Moden** : SK citerer efter hukommelsen fra »In vino veritas«, i *Stadier paa Livets Vei*, Kbh. 1845, s. 47. – **proh dii immortales**: lat., egl. 'ved de u dødelige guder!'; her nærmest brugt som høfligheds- el. beklagelsesformular. Den senlatinske skrivemåde »proh« betegner interjektionen »pro« til forskel fra præpositionen »pro«. – **per deos obsecro**: lat., egl. 'jeg bønfalder/besværger ved guderne'; her nærmest brugt som beklagelsesformular ('ved Gud', 'om jeg må be'). **[ikke]**: med de skarpe parenteser angiver SK det ord, han ønskede fjernet.

I trykt udgave: Bind 25 side 290 linje 5

◀ **hvad visseligen heller ikke var Tilfældet i Manuscriptet** : I trykmanuskriptet, dvs. renskriften i Kierkegaards hånd, hedder det: »Pro dii immortales hvad er en Kvinde ogsaa, naar hun ikke er paa Moden, per deos obsecro hvad er hun naar hun er paa Moden!«, mens førstetrykket har »hvad er hun naar hun er ikke paa Moden!«, jf. SKS 6, 69,1, med tekstkritisk note.

I trykt udgave: Bind 25 side 290 linje 12

